

3 1761 07455968 3

ЮЛИЙ ЦЕЗАРЬ

УІЛЛІАМ ШЕКСПІР.

ЮЛІЙ ЦЕЗАРЬ.

ПЕРЕКЛАД

П. А. КУЛІША.

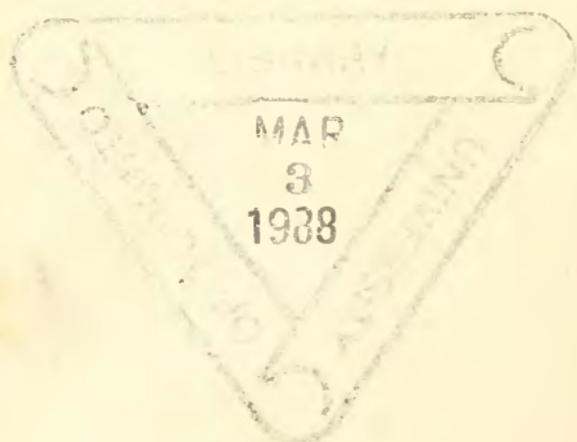
Виданий з передмовою і поясненнями

Др. Ів. Франка.

У ЛЬВОВІ 1900.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ПЕРЕДМОВА.

I. Значінє драми. „Юлій Цезарь“ — одна з найпопулярнійших Шекспірових драм. Від першої її появи на сцені в 1601 році ми маємо свідоцтва про її великий успіх. Поет Джон Вівер у своїй поемі „The Mirror of Martyrs“, виданій 1601 р. пише:

Юрба стоголовна по Брутовій мові
Кричить: „Властолюбний був Цезарь, амбітний!“
Коли-ж Марк Антоній в проречистім слові
Вказав його добрість, заслуги крайові,
Ревнула: „То Брут є злочинець всесвітний!“
Новим наповнившись ми давнім гидуєм;
Спів доти нам гарний, аж другий почувем.

Ще в р. 1640 поет Леонард Дікс у своїй вірші на честь Шекспіра писав: „Коли мав появити ся Цезарь і коли виступали на сцену Брут і Кассій в різкій суперечці, як же захоплені бували тоді слухачі і з яким полумом виходили з театру! Але иньшого дня з пудного хоч і старанно обробленого Катіліни (Бен Джонсонового) не могли видержати ані одної стрічки“. Навіть у XVIII в., в часі псевдокласицизму „Юлій Цезарь“ був одною з не-

многих Шекспірових драм, що не перестали бути зрозумілими. В р. 1741 його перекладено на німецьке, а Вольтер пробував наслідувати його. Ремінісценції з сеї трагедії віднаходять і в класичній німецькій драмі: в Гетевім Фавсті (поява земного духа нагадує появу Цезарєвого духа) і в Шіллеровім „Вільгельмі Телю“ (сцена конспірації).

Для дослідника Шекспірового життя і творчости „Юлій Цезарь“ цікавий з двоякого погляду. Він стоїть як граничний камінь на якимсь крутім переломі в його житю. Після довгого ряду майстерних комедій і патріотичних драм в роді „Генриха V“, творів навіяних глибокою вірою в жите, повних веселої мудрости і свободи духа, він розпочинає ряд великих трагедій, чим раз більше понурих, подіктованих чим раз більше песімістичним поглядом. Деякі ноти в тім страшнім акорді, як ось погорда для народньої юрби, зневіре в жінку, в приятнь, в любов, брєвять чим раз різче, сильнїше, доходячи до повного нігілізму в „Тимоні Атецькїм“. Та з другого боку ніколи доси Шекспір не творив таких глибоких і з таким артизмом скомпонованих драм. Його основне змаганє: вилущувати в кожній події її психольогічні мотиви, поглиблювати і освітлювати драматичними способами психольогічні конфлікти в душі героїв, тепер доходить до повного панованя. В остатніх творах сеї епохи, приміром в „Антонії і Клеопатрі“ та „Тимоні Атецькїм“ драматична композиция усуває ся на другий плян, а психольогічна студия творить головний зміст драми. Певна річ, сей зворот у Шекспіровій творчости не був випадковий, але мусїв мати звязок із його особистими і з сучасними англїйськими відносинами. Новїша критика віднайшла багато фактів, що ки-

дають деяке світло на сей переверот у душі поета. Не входячи детально в се питання, ми роздивимось тут тільки в тих фактах, що мали вплив на „Юлія Цезаря“, а з порівняння драми з її жерелом поспробуємо вивести деякі заключення про настрій і філософію автора.

II. Сучасні мотиви. Історичні обставини, серед яких поетав Шекспірів „Юлій Цезарь“, нагадували де в чім обставини змальовані в самій драмі. Під панованєм Єлисавети Англія з малого королівства зробила ся великою світовою силою; ряд блискучих побід на морю і на суші поміг Англії звалити першєнство Іспанії; розвій промислу і торгівлі притягнув Голландію і нідцькі Ганзеатські міста. Обік сего йшла оживлена праця на полі науки і артистичної творчости. Кінець XVI віку був епохою такого розцвітту Англії, яким у цілій історії дуже мало можна найти паралелів.

Але вже в остатніх роках XVI в. показували ся признаки розстрою. Королева, людина без сумніву здібна і відважна, старіючи ся виявляла чимраз більше слабї прикмети своїого характеру: безмірну зарозумілість на свою красоту, капризність та непостійність, певність своєї необмеженої власти і гіпокризію. Її давнійші випробувані дорадники та воєводи померли; її молодий фаворит граф Ессек, хоч чоловік високо талановитий та відважний, визначав ся при тім також деякими важними хибами характеру, був зарозумілий, неоглядний і похопливий на всякі авантури — і се не віщувало доброго кінця.

Ессек знав особисто Шекспіра; він був і сам по троха поет і любив поезію та театр. Правдоподібно зблизив ся Шекспір до всевладного фаворита ще 1590 р.; в його окруженю

пізнав він пізнійше свого найліпшого опікуна, молодого лорда Саутемптона. Се був молодий панич, горяча і непогамована натура, сміливий у війні, освічений і пристрасний прихильник літератури та театру. Він закохався в панні Єлисаветі Вернон, сестринці Ессексовій, але королева не дозволила йому женити ся з нею. Та Саутемптон не послухав закау і оженив ся з нею потаємно. Се так розлютило королеву, що веліла арештувати обоє молодих і замкнути їх на протяг медових місяців до вязниці, тай потім уже ніколи не прийняла Саутемптона до своєї ласки.

В марті 1599 р. Єлисавета вислала Ессекса на чолі 14.000 війська до Ірляндії де яквійсь Тайрон підняв був бунт против Англії. Зараз на початку сеї експедиції спігкала Ессекса неприємність: він іменував був Саутемптона генералом своєї кінноти але Єлисавета, що не могла Саутемптові дарувати його самовільної женячки, зажадала від Ессекса, щоб віддалив його, і Ессекс рад не рад мусів учинити се.

Та ось випало так, що похід против Тайрона не вдався і Ессекс вернув до Англії ні з чим. Се дуже розгнівало королеву. Ессексови вичочено процес за головну зраду. Правда, сей процес не довів ні до чого, але Ессекс роздратований ним і бачучи, що ласка королеви до него пропадає безповоротно, разом із Саутемптоном уложив змову на против королеви. Змовники хотіли опанувати її особу і захопити в свої руки керму державних справ. Але виконане пляну було таке недотемне, що справа розбила ся на першій кроці; Ессекса і Саутемптона арештовано д. 8. лютого 1601 р. (див. *Brandes, Shakespeare*, стор. 351—371). Ессекс був засуджений на смерть і стятий 25 лютого того-ж року; Саутемптона засуджено

VII

на досмертну вязницю, з якої він увільнив ся аж по смерті королеви Єлисавети.

Що катастрофа, яка спіткала тих двох високопоставлених, а близьких Шекспірови людей, мусіла зробити на него велике вражінє, про се не можна сумнівати ся. Адже-ж у марті 1599 р. він з ентузіязмом витав Ессексове виступленє в похід до Ірляндії; в прольогу до пятого акту його Генриха V. читаємо:

Тепер же гляньте
В рухливій кузії й робітні уяви,
Як Лондон вилива' своє міщанство.*)
Пан голова, вся рада в гарних строях,
Мов сенатори у старому Римі,
Й рої плебеїв по за їх плечима
Йдуть витязеви Цезарю на зустріч;
Чи — щоб взять менший, та любійший приклад,
Коли-б так із Ірляндії вернув ся
Вожд нашої ласкавої цариці
(Хай в добрий час іде!) й приніс нам бунт
Настромлений на меч, то чи один би
Із сего сумирного міста тис ся,
Щоб повятать його!

Вже тут цікаве зіставленє Цезаря з Ессексом; воно показує, що в Шекспіровій душі вже тоді виробляла ся певна асоціяція ідей у тім напрямі. Правда, про саму Ессексову катастрофу безпосередніх згадок у Шекспірових творах нема. Про такі річи писати тоді було небезпечно, а надто сама ідея конспірованя против коронованих голов не була симпатична Шекспірови. Тільки раз, у 121 сонеті адресованім до лорда Герберта і написа-

*) Себ то на стрічу Генрихови V., що вертає з Франції з війни.

VIII

вім по всій правдоподібності 1601 р., Шекспір ватакає на своїх вчасних опікунів. Запевняючи Герберта про свою любов він твердить, що вона далеко постійніша від політики, яка звичайно погубляє своїх коханців, і додає:

Присьвідчить би сеє блазні
Часу нашого могли.
Що для доброти вмирають,
А для злочину жели.

Таке розумівє Ессексової долі висловлене Шекспіром дає несумнівний доказ на те, що драма „Юлій Цезарь“, се по-тичний відгук того сензаційного факту, на який Шекспір дивився власними очима. Бож придивімося ближше, які постаті, які конфлікти змальовані в тій драмі!

Всеволодний Цезарь, славний побідами і генієм, старієть ся; сонце його генія померкло, перевагу беруть людські слабости: пижа, зарозумілість, забобонність і впертість. А насупротив него серед юрби невдоволених виріжнює ся чоловік молодий, вилливий і люблений народом, філзооф з уподобаня, натура м'ягка і гуманна, але задивлена в філзоофічні доктрини та в свою республіканську традицію — Брут. Між тими двома силами приходить до конфлікту, в якому, що правда, гине Цезарь від мечів змовників, але гине й Брут разом зі своїми прихильниками наслідком власної політичної недогадливости, чесности і м'яккости там, де треба було бути безоглядним, наслідком податливости там, де треба бути консеквентним, і неподатливости там, де слід би було уступити. Гине чесний чоловік для того, бо його вчинок, сповнений у найліпшій намірі, був таки злочинном з огляду на відносини, серед яких був сповнений; гине як герой пізнавши, що через помилку вважав увесь

свій час і своє окруженє геройським. Умирає для чесноти, живши для злочину — так само, як по Шекспіровій думці вмер граф Ессекс. Із сего погляду ми мусимо Шекспірову трагедію „Юлій Цезарь“ уважати поетичним монументом здвигненим на могилі нещасного англійського магната. Дивлячись на неї з сего погляду ми зрозуміємо найкраще її архітектуру і ті зміни, які поробив Шекспір у своїм матеріалі вжитім для сеї будови, прикроюючи його для своїх цілей.

III. Жерела драми. Хоча Цезарева постать і смерть була темою багатьох драм у англійській літературі перед Шекспіром, то про те сим разом Шекспір не користувався жадним із тих своїх попередників, але черпав просто з Плутарха, а власне з життєписів Цезаря, Брута, Марк-Антонія і троха Ціцерона. В поясненнях до драми ми показали докладно, де Шекспір ішов за Плутархом, а де відбігав від него. Ті відскоки йдуть у троякім напрямі. Поперед усього Шекспір зробив фігуру самого Цезаря меншою, мізернійшою, ніж її змалював Плутарх. Він прибiльшив його фізичні недомогання, а його духовий портрет звів подекуди майже до карикатури. Шекспірів Цезарь забобонний, упертий на дрібницях, самохвалько, любить підлешуванє і підхлiбство, хоч удає з себе непохитного; він у душі бажає корони, але не хоче стратити популярности в народної черні; він боїть ся конспіраторів, боїть ся людей, що багато думають і виявляє характерну у всіх тиранів предилекцію до людей ситих і тупоумних. Можемо сказати сміло, що се навмисно зменчена і скарикурована копія Плутархового Цезаря, а ледво тiнь дійсного, історичного. Але говорити при тiм, як се чинить Брандес (op. cit. 430. 441), про нездiбність Шекспірову — розуміти Цезарів

геній, нема ніякої підстави. В інших своїх драмах згадує Шекспір не раз про Цезаря з великим ентузіазмом (див. *Brandes*, op. cit. 431) і велить нам догадуватись, що він дуже добре розумів його велич. Колиж тут він змалював його таким малим, то се очевидно не був брак розуміння, але його намір і той песімістичний настрій, у яким повстала трагедія. З того, що сказано вище, випливає ясно, що Шекспір писав свою трагедію під вражінем Ессексової катастрофи; а в такому разі щож простіше, як припущення, що в фігурі Цезаря він зложив характеристику тої, що була приятелькою і злим духом Ессекса — королеви Єлисавети? Критика згідно ніносить, що Шекспір, бодай у остатній добі своєї творчости, від р. 1600, дивився на Єлисавету далеко не ентузіастично, не віддавав їй ніяких прилюдних похвал, не обізвався ані словом при її смерті (див. *Brandes*, op. cit. 350). А що тої Цезарів портрет, який він змалював у драмі, не в одному нагадує ту Єлисавету, яка підписувала смертний засуд на Ессекса, се відразу впадає в очі.

Коли з одного боку Цезаря вкоротив Шекспір навіть супроти Плутарха, то Брута, властивого героя трагедії, змалював навіть вище Плутархового росту. Правда, сам Плутарх кермуючись республіканськими симпатіями підкресив Брута супротив його історичного оригінала; Шекспір додав йому ще більше симпатичних рисів, в тім числі прим. сердечне відношене до слуг і вояків, до жінки, лицарське почуте справедливости і безкористність, хоча прим. Плутарх згадує про те, що він значно побільшив свій маєток лихвою. Очевидно, що й тут рукою Шекспіра кермувала не жадна республікансько-демократична тенденція, а виразне бажане — перенести на Брута симпа-

тичні риси нещасного графа Ессекса. З сего вийшло, що він мусїв перемінити історичні пропорції і використовуючи совісно дрібні або анекдотичні риси знайдені у Плютарха, дав образ мало відповідний тому, що знайшов у своїм першовзорі, та за те тим більш івтересний як памятка його власного настрою і його поглядів на своє окруженє.

Ще в однім напрямі бачимо у Шекспіра зміну супроти Плютарха. Коли у грецького історика оповіданє держить ся досить обективно супроти народніх мас, то Шекспір і тут, як у „Коріолянї“, не таїть ся зі своєю нехітю до тих мас, робить їх глупійшими, більше змінними та безхарактерними, ніж були надїлі, або, як влучно висловив ся один критик, переносить до Риму льондонську вуличну юрбу з кінця XVI віку.

„Юлій Цезарь“ надрукований був у перве аж у повнім (посмертнім) виданю Шекспірових творів 1623 р.

І. Франко.

ЮЛІЙ ЦЕЗАРЬ.

DRAMATIS PERSONAE.

Юлій Цезарь.		
Октавій Цезарь	}	тріум- віри послі смерти Цезаря.
Марк Антоній		
М. Емілій Лепід		
Ціцерон Публій	}	сенатори.
Помпій Лена		
Марк Брут	}	змовники протів Юлія Цезаря.
Кассій		
Каска		
Требоній		
Літарій		
Децій Брут		
Метел Цімбер		
Цінна		
		Флявій } Марул } трибуни.
		Артемідор, софіст Книдос- ський.
		Віщун.
		Цінна, поет.
		Другий поет.
		Люцій, Титиній, Мессаля, молодий Катон і Во- люмній, друзі Брутові та Кассієві.
		Варрон, Кліт, Клявдій, Стратон, Люцій, Дар- дан, слуги Брутові.
		Піндар, слуга Кассієв.
		Кальфурнія, жона Цеза- рева.
		Порція, жона Брутова.

Сенатори, міщане, сторожі, прибічники й иньші.

Сцена більшої частини драми в Римі, потім у Сардесі
та під Філіппами.

АКТ ПЕРВИЙ.

Сцена перва.

Рим. Вулиця.

Входять Флявій, Марул та купа міщан.

Флявій.

Геть по домах, гультай, геть розходьтесь!

Чи се вам сьвято? Знаєте-ж се добре,

Що ремесник не мусить сновгати

В робочий день без ремесної цѣхи.

Кажи, яке твоє ремество?

Первий міщанин.

Та що ж, добродію? я тесля.

Марул.

Де-ж твій фартух шкуратяний і шнур твій?

Чого се так прибравсь, неначе в сьвято?

А ти, добродію, хто будеш?

Другий міщанин. По правді сказавши, добродію, перед хорошим ремесником я тільки, так сказати, підлаток.

Флявій.

Кажи, яке твоє ремество, просто.

Другий міщанин. Таке, добродію, що вповаю, моїй совісті не завадить. Я, бачте, добродію, поправляю ледаче.

Марул.

Ремество, дурню! чуєш ти? ремество!

Другий міщанин. Ну бо, добродію, благаю тебе, не рвись так. А хоч і порвеш ся, так я тебе поправлю.

Марул. Що ти сим хочеш сказати? Поправш мене, грубіяне?

Другий міщанин. А вже-ж, добродію, підлатаю тебе.

Флявій. То се ти швець?

Другий міщанин. Далєбі, добродію, я тільки й живу шилом; тільки й мішаюсь у чоловіче й жіноче діло, що шилом. Я, добродію, настоящий лікарь старого обува. Як зробить ся йому дуже недобре, я його й вилічу. Найлуччі люде, які тільки ступають на волову шкуру, ходіли по моїй роботі.

Флявій.

Чому-ж сьогодні не в своїй ти ятці?

Чого по вулицях їх водив за собою?

Другий міщанин. Далєбі, добродію, що-б відтоптали своє обува, а мені прибавилось роботи. Справді-ж, добродію, ми зробили сьвято, щоб подивитись на Цезаря та повтішатись його тріумфом.

Марул.

Втішатись? чим? яке завоюванне

Везе він Риму? і які підданці

Закрашують колеса його воза,

Слідом за ним ідучи у кайданах?

Ви пентюхи, ви каменяки, гірші

Всього що єсть на сьвітї безчуттьове!

Жорсткі серця, жорстокії Римляне!

Чи то-ж то ви не бачили Помпея?

О, скільки раз на мури й на бойниці,

На вежі, вікна й димарі високі
Ви злазили і, на руках державши
Малих дітей, по цілим дням сиділи,
І дожидались терпеливо, поки
Помпей великвій вулицями йтиме!
А зуздрівши його, бувало, колісницю,
Чи ви-ж такого не здіймали крику,
Що й Тибр у берегах своїх трусив ся,
Злякавши ся луни, що відкликалась
На ваші крики по його вертепах!
Тепер же, як найкраще повдягавшись,
Хиба собі ви сьвята не зробили,
І не посипали квітками всю дорогу
Тому, хто йде, пишаючись тріумфом
Над кровю благородного Помпея? ¹⁾
Геть по домах! І впавши на коліна,
Просіть богів, щоб одвернули кару,
Що певно вдарить на таку невдячність.

Ф л я в і й.

Ідіте, люде добрі, та за гріх сей
Зберіть до купи всю свою голоту,
Ведіть її на узберіжже Тибра
І поти плачте понад ним гіркимц,
Поки найвисші береги він пійме. (Виходять міщане).
Чи бач, як жужлі їх нутра зтопцлись!
Німуючи, в своїй винї, почезли.
Тепер іди оттак до Капітоля,
А я пійду сюди, та позриваймо
Окрасу із статуй, де лиш побачим. ²⁾

М а р у л.

А можна нам таке чинити?
Тепер, ти знаєш, люперкальське сьвято. ³⁾

Ф л я в і й.

Дарма. Нехай ні на одній статуї
Трофеї Цезаря не повівають.
Я чернь усюди позганяю з вулиць,

А ти собі зганяй, де зуздриш купу.
Общипуй у його на крилах піре,
То він літатиме звичайним робом.
А то ще підібеть ся висше ока
І всіх держатиме у рабськїм страсі. (Виходять).

Сцена друга.

Тамже. Громадський майдан.

Входять у процесії з музикою: Цезарь, Антоній, готовий до гонитви, Кальфурнія, Порція, Деций, Ціцерон, Брут, Кассий і Каска; за ними великий тиск людей, а серед них віщун.

Цезарь.

Кальфурніє...

Каска.

Гов. цитьте! Цезарь мовить.
(Музика вмовкає).

Цезарь.

Кальфурніє...⁴⁾

Кальфурнія.

Я тут, мій пане.

Цезарь.

Стань же

Як раз перед Антоїєм на стежці,
Як бігтиме в гонитві він. — Антоїй!

Антоїй.

Що, Цезарю, мій пане?

Цезарь.

Антоїє, в гонитві ти торкнеш ся
Кальфурнії. Старі бо люде кажуть,
Що неплодющі, як до них торкнутись
На сій сьвятій гонитві, вагоніють.⁵⁾

Антоній.

Я пам'ятатиму. Як скаже Цезарь
„Зроби отсе“, то вже воно й зробилось.

Цезарь.

Ідімо, і пильнуйте всіх звичаїв. (Музика).

Віщун.

О Цезарю!

Цезарь.

Ге, хто се кличе?

Каска.

Замовкни все! Мовчать, кажу вам! (Музика втихає).

Цезарь.

Хто з натовпу мене, із тиску кликав?

Я крізь музику голос чув кричучий:

„О Цезарю“! Кажі; ось Цезарь слуха.

Віщун.

Остерегай ся ід у березолі.⁶⁾

Цезарь.

Що се за чоловік?

Брут.

Се віщуватий:

Він каже, щоб ти ід остерегав ся

У Марті.

Цезарь.

А нехай сюди приступить:

А дайте позирну йому в обличчє.

Кассія.

Іди до Цезаря, козаче, з тиску. (Віщун зближаєть ся)

Цезарь.

Ну, говори тепер ще раз. Що скажеш?

Віщун.

Остерегай ся ід у березолі.

Цезарь.

Якийсь сновидний; хай іде. Ну, далі!

(Яса. Виходять усі опріч Брута та Кассія.)

К а с с и й.

А ти не йдеш дивитись на гонитву?

Б р у т.

Я? Ні.

К а с с и й.

Ходім бо.

Б р у т.

Я не забавляюсь.

Не той я чоловік, що наш Антоній.

Тебе-ж я, Кассіє, не зупняю.

Ідв собі, коли твоя охота.

К а с с и й.

Я, Бруте, постеріг з якогось часу,

Що у в очах у тебе щезла ласка,

Котру привик від тебе дознавати.

Аж надто став холодний ти до мене.

І надто ти поводиш ся понуро

З прихильним до тебе, сердечним другом.⁷⁾

Б р у т.

Не помиляй ся, Кассіє: дивлюсь я

Понуро тільки на себе самого.

Мене з якогось часу стали мучить

Непрямимі між собою страсті

І мисли, одному мені годящі:

Від них то може я й хмурним здаю ся.

Та сим не мусять огірчатись друзі

(Між них я, Кассіє, й тебе рахую)

І про моє недбальство нинше думать,

Як тільки, що сей бідний Брут воює

З самим собою, а про те й байдуже,

Щоб до людей прихильність виявляти.

К а с с и й.

Не знав же я твого страждання, Бруте,

І через те таїв у серці думи

Велької цїни, високі пляни.

Скажи-ж, мій добрий Бруте, чи ти можеш
Своє лице вбачати?

Б р у т.

Ні, не можу:

Бо око не побачить себе иньше,
Як через одсьвіт, через иньші речі.

К а с с и й.

Се правда. Тим-то ми й жалкуєм, Бруте,
Що ти в домі таких зеркал не маєш,
Котрі-б достоїнства твої таємні
Твоєму власному являли оку.
Я чув, як многі луччі люде в Римі
(Окриме Цезаря безсмертного), згадавши
Про Брута і, сумуючи в тісноті
Отсех часів бажали, щоб той Брут,
Той благородний Брут та мав їх очі.

Б р у т.

В які безодні, Кассіє, ти тягнеш,
Мене і хочеш, щоб у власнім серці,
Я вбачив те, чого ще в нім не має?

К а с с и й.

Ось слухай, Бруте, наготуй ся слухать.
Ти знаєш, що себе не можеш бачить
Так добре, як побачиш через одсьвіт;
Отсе-ж я, зеркало твоє, смиренно
Тобі представлю у тобі самому
Таке, чого ти й сам в собі не знаєш.
У щирости моїй не сумнівай ся.
Колиб я, любий Бруте, був насмішник,
Або вязавсь до кожного з любовю;
Колиб ти визнав, що я душа лестива,
Що я суджу того, з ким обіймаюсь,
А на пирах із шумваллю лигаюсь,
Тоді мене вважай ти небезпечним.

(Труби і веселий гук).

Брут.

Що се за гук? Боюсь, колиб не вбрав
Народ його собі царем.

Кассій.

Боїш ся?

То думаю, що ти сього й не хочеш.

Брут.

Не хочу, Кассіє, дарма що дуже
Люблю його.⁸⁾ Та що се ти так довго
Мене задержуєш тут? Що ти хочеш
Довірити мені? Коли що небудь
Таке, що всім від того буде добре,
Постав против правого ока честь,
А смерть против лівого, на обох їх
Погляну сміло: бо з душі бажаю,
Щоб так боги мені допомагали,
Як честь люблю і не бою ся смертн.⁹⁾

Кассій.

Сю чесноту в тобі я также знаю,
Як і твоє обличчє. Отже честь
І буде змістом моєї промови.¹⁰⁾
Я не кажу, як ти і иньші люде
Міркують про сю жизнь; а що до мене,
Мені було-б так любо і не жити,
Як жити і що-день когось боятись,
Такого-ж, як я сам. Я народив ся
І ти також свобідним, як і Цезарь.
Згодовано обох нас также добре,
І холоднечу зимню ми обидва
Так само як і він, терпіти вмієм.
Бо раз, під вітряну жорстку негону,
Як Тибр кипів і бив ся з берегами,
„Що, Кассіє“? сказав до мене Цезарь:
„Чи кинув ся-б зо мною ти в сей клекіт
Щоб он туди перемахнуть“? І зараз
Я кинув ся, як був у всій одежі,

І тільки закричав йому: „За мною!“
Він також бурхонує. Ревла пучина,
А ми її розрізували міцно,
Відкидували геть, і зупиняли
Серцями, жаждущими переваги.
Та ще далеко до мети гукне він:
„Гей, Кассе, на поміч! потопаю“...
І мов Еней, великий наш прапрашур,
На плечах з полум'я у Трої виніс
Старенького Анхіза так як з Тибра
Знеможеного Цезаря. І сей то,
Сей чоловік тепер зробився богом.
А Кассей що? мізерна тварь, що мусить
Хлятись перед ним, як глянє скрива.
У Шпавії його трусила тряця;
Я бачив, як сей бог тремтіз і нитивсь;
Поблідли легкодухі губи в нього,
А око, що лякало всю вселенну,
Пригасло. Чув я, як він стогне.
І той язик, що всі Римляне з нього,
Навчаючись, писали мови в книги,
„Ой лелечко!“ кричав: — „Дай пить, Титине“,
Мов дівчина недужа. І такий то
Слабослоєк отсим величнім сьвітом
Орудує і передує всім!
Чи то-ж не диво, о боги благії! (Веселий гук і труби).

Б р у т.

І знов у труби! знов громадські крики!
Я думаю, що се їх звеселяють
Нові, ще більші Цезарю гонори.

К а с с е й.

Так, друже, він іде, немов кольос
Отсим тісеньким сьвітом, а ми тут,
Дрібнота, проміж ніг його блукаєм,
Шукаючи собі безславної могили.
Судьба людей буває їм підвладна.

Біда, коханий Бруте, не в планетах.
А в нас самих, що пасемо ми задню.
От Брут і Цезарь... Що-ж би в нїм такого
Було, в цїм Цезарі, що голоснійше
Імя його гуде дзвінить, нїж наші?
Напишеш їх — твоє таке ж хороше.
Промовиш їх — твоє таке-ж принадне.
Ізважиш їх — однаково заважать;
А вакливати ними стань, то визвеш
Одним і другим таке ж хутко духа. (Великий гук).
Скажи-ж, во імя всіх богів, чим Цезарь
Годуєть ся, що так у гору виріє?
О віку наш! осоромивсь ти вельми.
Ти, Риме, втратив сімя благородне.
Коли се так бувало від потопу,
Щоб вік одним прославивсь чоловіком?
Коли про Рим хто говорив аж доси,
Що у його просторих мурах тільки
Всього і єсть одним одна людина?
Тепер же так воно і справді: в Римі
Доволі місця, та один живе в нїм.
О! ми обидва від батьків чували,
Що був колись на сьвітї Брут, которий
Так легко стерпів би царя у Римі,
Як і пекельного старого дїдька.¹¹⁾

Брут.

Що любиш ти мене, я не сумню ся.
Угадую, куди мене й теребиш.
Що-ж думаю про се й про наше время,
Я розкажу навпослі; а сьогодні
Прошу тебе, задля мої дружби,
Не куч мене вже більше. Що сказав ти,
Обдумаю, а що добавить хочеш,
Я все те вислухаю терпеливо.
Ми виберем для сього лучче время,
Щоб про такі бесїдувати речі.

Удовольни ся-ж, благородний друже,
Поки що тим, що Брут скорійше буде
Незнаним селюхом, ніж сином Рима
В таких важких умовах, як, здаєть ся,
Сей час на нас накинути береть ся.

К а с с и й.

Радію, що моїм слабеньким словом
Я викресав хоть стільки іскор з Брута.

Б р у т.

Ігри кінець: вертаєть ся вже Цезарь.

Вертаєть ся Цезарь із своїм почтом.

К а с с и й.

Як мимо йтимуть, зупни ти Каску
Хоть за рукав, то він тобі розкаже
Своїм понурливим звичаєм, що там
Чинилось ва́жного сьогодні.

Б р у т.

Добре...

Дивись однакже, Кассие, як Цезарь
Гнівом палає. На чолі мов пляма,
А всі кругом — мов вилаяні слуги.
В його Кальфурії поблідли щоки,
А в Ціцерона очі червоніють
І сьвітять ся, мов серед Капітоля,
Як перекір йому в сенаті роблять.

К а с с и й.

Про все розкаже нам наш Каска.

Ц е з а р ь.

Антоніє!

А н т о н і й.

Що, Цезарю?

Ц е з а р ь.

Нехай мене обстануть люде ситі,
Гладкоголові, що в ночі сплять добре.
Он Кассий — зирка голодно, з під лоба;

Він надто много дума; небезпечні
Такі людці.¹²⁾

А н т о н і й.

Не бій ся, Цезарю: він не опасен.
Се благородний Римлянин і тихий.

Цезарь.

Я не боюсь його, а тільки хтів би,
Щоб він світійший був. Коли-б же з страхом
Імя моє вязалось, то нікого
Не знаю я, кого-б я так стеріг ся,
Як худорляки Касеня. Він много
Читає; він великий наблюдатель,
І прозирає в жизнь людськую зирно:
Не любить, так як ти Антоній, ігор.
І музики також; сьмієть ся рідко;
А засьмієть ся, то немов глузує
З себе самого і картає дух свій,
Що дав себе чим небудь розсьмішити.
Такії люде вічно у трівозі,
Як перед ними хто угору піїде,
І тим самим же небезпечні дуже.
Я більше говорю тобі, де треба
Боятись, ніж про те, що я бою ся.
Бо я всегда один, усе я Цезарь.
Іди на правий бік: бо я не дочуваю
На ліве ухо, і скажи по правді,
Як думаєш ти сам про нього.
(Виходять Цезарь із своїм почтем. Каска льшаєть ся позаду).

К а с к а.

Чого смикнув мене ти за одежу?
Про що зо мною хочеш говорити?¹³⁾

Б р у т.

Скажи нам, Каско, що там склалось?
Чого се Цезарь двить ся так мрачно?

К а с к а.

Хвба-ж ти там не був?

Брут.

Коли-б я був там,

То й не питав би в Каски, що там склалось.

Каска. Ге, йому піднесено корону, і як піднесли, він одіпхнув її задом руки, от-так. Тоді всі так і заревли з радощів.

Брут. Чого-ж ревли у друге?

Каска. І в друге того ж

Брут. Ревли вони і втретє. Чого-ж у третє кричали?

Каска. Та все того-ж.

Брут. То йому тричі підносили корону?

Каска. А вже-ж тричі, і він тричі відпихав її, і все тихше да тихше; а мої благі сусіди ревли за всяким одіпханням.

Кассяй. Хто-ж йому підносив корону?

Каска. Антоній.¹⁴⁾

Брут. Розкажи доладно, як се було, любий Каско.

Каска. Ну, хоть мене завісь, доладно я не розкажу. Се було просто сьміховище. Я й не вважав на нього. Бачив, що Марк Антоній підніс йому корону, та й не корона то була, а так собі короненя. Ну, як я вже сказав, він одіпхнув її раз; а про те мені здавалось, він би радійшій узяти її. Тоді він підніс її вдруге; він одіпхнув її знов; та мені здавалось, ніби вельми нехотя пальці його відділялись од корони. А тоді підніс йому в третє; він одіпхнув її і втретє; і кожного разу, як її цурав ся, голота ренетувала, плескала своїми порепаними руками, кидала в гору заяложеними ковпаками, і за те, що Цезарь цураєть ся корони, так навопяла своїм диханням, що за малим богом не вдушила Цезаря: бо тут зомлів

і впав. Я-ж не одважив ся тут реготати, боючись роззявити рота і вхопити гидкого воздуха.¹⁵⁾

К а с с и й.

Та годї бо вже! Як! зомлів, ти кажеш?

К а с к а. Упав серед ринку; з рота піна і ні слова.

Б р у т.

Се певно так: бо в нього є падуча.¹⁶⁾

К а с с и й.

Нї, се не в Цезаря, а в тебе, в мене
І в Каски благородного падуча.

К а с к а. Не знаю, що ти хочеш сказати сим, а те певне, що Цезарь упав. І коли голдранці не плескали йому і не підсвистували, двлячись по тому, чи він догоджував їм, чи ні, зовсім як комедиянтови в театрі, то я не чесний чоловік.

Б р у т.

Що-ж він сказав, вернувши ся до себе?

К а с к а. Та що? Не падавши ще, як побачив, що череда зрадїла цуранню корони, він розірвав ковнїр у сорочці. — „От моє горло, переріжте“! І будь я ремесник, я-б ухопив ся за слово, от провались я в пекло серед сїві шушвалї! А потім упав. А як вернувсь до себе, тоді каже: що коли зробив або промовив що недолadne, то просить їх славетностей покласти се на карб його болїсти. Три чи чотири шерепи коло мене закричали: „Ох, добра душа!“ и простили йому від усього серця. Та воно нічого не варто. Коли-б Цезарь пропоров наскрізь їх матїрок, вони-б зробили так само.

Б р у т.

І потім він вернувсь сюди понурий?

К а с к а.

Еге.

К а с с и й.

Чи Цицерон нічого не промовив?

К а с к а.

Чому би ні? Він говорив по грецьки.¹⁷⁾

К а с с и й.

Про що?

К а с к а. Ну, колиб я вам се сказав, то ніколи б не показавсь вам у вічі. А ті, що розуміли його, то вєсмїхались один до одного і похитували головами. Для мене-ж се була грєччина. Ще вам скажу: Марулу та Флявію заткнули пельку за те, що позривали повязки з Цезарєвих статуй. Бувайте здорові. Було ще там дурниць доволі, та всього не згадаєш.

К а с с и й.

Ходім вечеряти до мене, Каско.

К а с к а.

Ні, я вже обіцяв ся инде.

К а с с и й.

То чи не прийдеш завтра пообідать?

К а с к а. Прийду, коли жив буду, а ти при пам'яті, і коли твій обід буде стоїти їди.

К а с с и й. Добре, ждатиму тебе.

К а с к а. Жди, буду. А тепер прощайте.

(Виходить)

Б р у т.

Яким же помелом сей чоловік зробив ся!

А в школі з нами був живий мов іскра.

К а с с и й.

Він і тепер такий, як дійде діло
До благородного якого вчинку,
Дарма що вахлаєм таким здаєть ся.
Се тільки до його ума підлива,
Щоб люде лучче наставляли вуха,
Смачнїйш його слова перетравляли.

Брут.

А може й так. Тепер ми попрощаймось.
А завтра, коли хоч поговорити,
Прийду до тебе, чи ти сам до мене
Приходь. Я буду визирати.

Кассій.

Прийду. Тим часом думай про вселенну.
(Виходить Брут).

Ти благородний, Бруте, так, а все-ж бо
Я бачу, що і твій металль шановний
Переробити на щось інше можна.
Отим же то наш благородний розум
З подібними собі й держатись мусить.
Бо хто стоїть на правоті так твердо,
Щоб спокусить його було не можна?
Ненавсний я Цезарю, а Брута
Він любить. Та нехай я був би Брутом,
Він Кассієм, мене-б він так не вкоськав.
Ось я в ночі йому в вікно підкину
Писульок неоднаких рук, мов ріжні
До нього пишуть про його велику
Повагу в Римі, а тим часом темно
Натакують, який амбітний Цезарь.¹⁸⁾
Тоді хай Цезарь добре бережить ся; —
Зіпхнем його, абож нам згинуть доведеть ся.
(Виходить).

Сцена третя.

Тамже. Вулиця.

Грім і блискавиця. Входять напроти себе Каска з голим
мечем та Ціцерон.

Ціцерон.

Добрийвечір. Се Цезаря ти, Каско,
Провів до дому? Що-ж так важко дишеш?
Чого се так злякав ся чи стрівоживсь?

К а с к а.

А ти байдуже, як всесвітня сила
Затрусить ся, мов що слабе, похиле?
Видав я хуртовини Ціцероне,
Як скиглячи вітри дуби кололи;
Видав, як гордий океан здимав ся,
Ярив ся, пінив ся і силкував ся
Аж під грізніні хмари сягонути;
Та до сієї ночі не проходив
Крізь хуртовину із дощем огненим.¹⁹⁾
Чи там усобиця на небі підняла ся,
Чи світ пихою прогнівив безсмертних
І в'оружів їх на людську руїну?...

Ц і ц е р о н.

Хиба що небудь ще страшнійше бачив?

К а с к а.

Один невільник (ти його сам знаєш)
Ізняв лівницю в гору — загорілась,
Мов двадцять смолоскип палало в купі,
Да й тільки: бо рука ціла зісталась.
А против Капітоля стрів я лева
(Я не ховав уже й меча у піхву).
Зирнув на мене, та й пійшов понуро,
І не зайняв мене. Дивлюсь, ізблось
До купи з сотня блідолицьх женщин;
Від страху помінились. Всі кляли ся,
Що бачили, як люде огняні
Сюди й туди по вулицях ходили.
А вчора птиця ночі серед ринку
В полудне сіла, скиглила й кричала.
Коли-ж такі дива постали разом,
Нехай не кажуть: „Ось тому причина;
Се натуральна річ“. Бо я в тім певен,
Що сі дива недобре щось віщують
Тій стороні, що вказують на неї.

Ціцерон.

І справді се якоесь химерне время:
Та люде на свій лад міркують речі,
Не так, як нам самі вони говорять.
Чи приїде Цезарь завтра в Капітолій?

Каска.

А як же? Бо Антонію звелів він
Сказать тобі, що він там буде завтра.

Ціцерон.

Добраніч, Каско. Під сердитим небом
Не до проходки.

Каска.

На добраніч. (Виходить Ціцерон).

Входить Кассий.

Кассий.

А хто тут?

Каска.

Римлянин.

Кассий.

Се голос Каски.

Каска.

Чутке у тебе вухо. От-то пічка!

Кассий.

Найприємніша для людей хороших.

Каска.

Хто з нас таке грізне зазнає небо?

Кассий.

Ті, хто видав гріхами повну землю.
Що до мене, блукав я скрізь по місту,
Оддаючи себе скаженій ночі,
І так розхриставшись, як бачиш, Каско,
Я груди обнажав перед громами,
І як зміяста, синя блискавиця,
Здавалось, розчвняла груди неба,
Під стріл себе я підставляв метою.

К а с к а.

Про що-ж ти так спокушував безсмертних?
Ми мусимо лякатись і тремтіти,
Як всемогуті небеса в сих знаках
Таких страшних герольдів посилають,
Щоб нас вжахнути.

К а с с и й.

Стуманів ти, Каско,

Чи се в тебе нема тих іскор життя,
Котрі у Римлянина мусять бути,
Чи ти пригашуєш їх? Зблідши зіриш,
Жахаєш ся й дивуєш ся, що небо
Зробило ся так чудно нетерплячим.
Коли-б же зміркував сего причину,
Чого сї всі огні, чого духи сї бродягь,
Чого птахі й звірі перемінились,
Чого старі, малі й дурні віщують,
Чого се все змінило свій порядок,
Свою природу й шлях своїх призначень
На щось дивоглядне, — тоді-б ти бачив,
Що небо їх таким натхнуло духом,
Щоб стали ся знаряддями лякання
Дивоглядній аж надто ще державі.
Назвав би я тобі і чоловіка,
Такого зовсім, як ся ніч страшенна:
Гримить, блискає, одкриває труни
І, мов той лев, рикає в Капітолі.
Він сам собою, Каско, не міцніший
Над тебе і менé, та дивно виріє
І став страшним, як сї чудні прояви.

К а с к а.

Тя, Кассіє, про Цезаря говориш?

К а с с и й.

Про кого-б ні було. Бо ми, Римляне,

Такії-ж маєм мускули і членц,
Як наші предки мали. Тільки-ж, горе!
Померли душі в нас отців, і править
Дух наших матірок усїми нами.
Кормига наша й наша терпеливість
Показують, що ми жінками стали.

К а с к а.

А справді кажуть, що в сенаті завтра
Поставлять Цезаря на царство певно.
Мовляв: нехай собі корону носить
На морі й на землі і всюди, тільки
Не в нас в Італїї.

К а с с и й.

Тепер я знаю,
Куди свого кинджала направляти:
Ізбавить Кассій Касся від рабства.
Боги! сим даєте ви силу і слабому,
Сим побиваєте ви деспотів-тиранів.
Нї вежі камяні, нї стїни з мідї,
Нї безпросьвітні тюрми, нї міцниї
Залїзні ланцюги не виняють духа.
Як сї земні замки огиднуть житнї,
Вона здобуде сили відомкнутись.
Коли я знаю, знай і вся вселенна,
Що я свій пай тиранства що-години
Зумію скинути на віки з себе.

К а с к а.

Так само й я, і кожен раб владїе
Потугою свого позбутись рабства.

К а с с и й.

Чого-ж би Цезарю тираном бути?
Бїдаха! Знаю, він не був би ввѣком,
Колиб не бачив, що ми всї овѣчки.
Не був би й левом він, колиб не бачив,

Що ми всі поперевертались в серни.
Хто хоче хутко розложить багаттє,
Той наперед бере мягку солому.
Що-ж се за потерть, за останне сьміттє,
Що се за мотлох Рим, коли він служить
На те підпалом, щоб нам осняти
Таку покидьку, як сей Цезарь?.. Що-ж се?
Куди се я зайшов слідом за горем?
Се-ж може я перед рабом охочим
Розговоривсь? Тоді я певно знаю,
Що мушу наготовитись до суду.
Та я в'оружен; нічого боятись.

Каска.

Ти се говориш Касці, чоловіку,
Котрий не був ніколи ушошентом.
На, ось моя рука. Вербуї охочих,
Щоб одвернути сю напасть од Риму.
Ніхто ногою дальш мене не ступить.

Кассий.

Тепер ми сторгувались. Знай-же Каско,
Що я не одного з великодушних
Римлян подвигнув на спасенне діло,
Однаково спасенне й небезпечне.
Тепер вони під портиком Помпея
Стоять і ждуть мене; се діло певне.
В таку страшенну ніч ніхто не ходить
По вулицях. Стихії з нами в згоді:
Такі-ж криваві, ярі, безпощадні,
Як і наш задум.

Входить Цінна.²⁰)

Каска.

Стань тут: бо хтось іде сюди, та й спішно.

Кассий.

Се Цінна: я ходу його пізнаю всюди.
Він з наших. — А куди се, Цінно?

Цінна.

Шукав тебе. Хто се? Метеллюс Цімбер?

Кассій.

Ба ні, се Каска. Він із нами.

Хиба там ждуть мене?

Цінна.

Рад вельми.

Що се за ніч страшенна! З наших двоє

Чи троє бачими дива предивні.

Кассій.

Так ждуть мене? Кажи бо.

Цінна.

О мій друже!

Кольо же й благородного ще Брута

Ти нахилив до нас!

Кассій.

Не клопочи ся.

Ось, любий Цінно, на отсей папірець.

Положиш там, де претору сидіти,

Да так, щоб він упав у-в око Бруту;

А се йому в вікно ти вкнеш,

А се приліпиш воском до статуї

Старого Брута. Все це поробивши,

Приходь в Помпеїв портик. Ми там будем.

Чи Децій Брут з Требонієм прийшли вже?

Цінна.

Усі прийшли, опріч Метелля Цімбра.

Пійшов тебе шукати до господи.

Я папірці порозтикаю зараз.

Кассій.

І зараз поспішай в театр Помпеїв. (Виходить Цінна).

Ходімо, Каско. Ще до сьвіту треба

Нам побувати в двох у Брута.

Три четверті його вже наші; ще раз

Побачимось, то буде він і ввесь наш.

К а с к а.

Він високо сидить в народнім серці,
І з того, що у нас було-б виною,
Його повага зробить добродітель
І чесність, мов альхімія чудовна.

К а с с и й.

Ти зрозумів гаразд, чого він стоїть
І як потрібний вельми нам. Ходімож.
Бо з півночі уже звернуло. Збудим
Його удосвіта, то й будем певні. (Виходять).

А К Т Д Р У Г И Й.

Сцена перва.

Рим. Брутів сад.

Входить Брут.

Б р у т.

Ге, Люцій! гов!...

Я і по зорях угадать не вмію,

Чи скоро буде день... Гов, Люцій! чуеш?...

Я-б лучче сам так согрішив заспавши...

Та годі-ж спати, Люціє! вставай бо!

Входить Люцій.

Л ю ц и й.

Ти звав мене, мій пане?

Б р у т.

Подай мені в писарню свічку, Люцій,

І як засвітиш, то привіди сказати.

Л ю ц и й.

Ось зараз, пане. (Виходить).

Б р у т.

Се за його постане смертю. Сам я

Не мав би за що вдарити на нього,

Та ради спільного добра. Корони

Йому схотілось. Тут одно питання :

Як зопсує вона його природу?
На сонці-ж то й виводять ся гадюки,
І се велить нам стóрожко ходити.
Укоронуємо його, тоді він...
Тоді дамо йому жало, се певне,
Щоб по своїй губив нас уподобі.
Щкодлива для людей така велчність,
Що совість розлучає з властю. Цезарь...
Сказати правду, я ще не помітив,
Щоб він своїм страстям корив ся більше,
Ніж розуму. Да й то-ж бо кожне знає,
Що у людей покірливість — драбина
Для юної амбіції. Хто в гору
Видряпуєть ся, дивить ся на неї.
Як-же збереть ся на саму вершину,
То до драбини повертає снвну,
І позирає тільки вже за хмари,
Погорджуючи сходами низькіми,
Котрими він піднявсь до високости.
Так може й Цезарь зробить. Тим то й мусим
Його переплвити.
Хоть те, що він тепер є, і не може
Оправдувати в нас такої звади,
Та от що може: те, що він тепер єсть,
До того й до того дійде. збільшившись.
Тим треба нам на нього так дивитись,
Мов се було б гадюченя в яєчку:
Як вилупить ся, буде їдовите,
Таке-ж, як і весь рід його гадючий.
То й задушім його у шкаралющі.

Вертаєть ся Люций.

Люций.

Вже, пане, сьвічка в вас горить в кімнаті.
Як кремінця шукав я на віконці,
Знайшов сю запечатану писюльку,
А не було її, як спать ладнав ся. (Оддаючи йому лист).

Б р у т.

Іди лягай ізнов: ще день не скоро.
Чн се не завтра іди березоля?

Л ю ц и й.

Не знаю, пане.

Б р у т.

А подивись у календарь, та й скажеш.

Л ю ц и й.

Ось зараз подивлю ся, зараз. (Виходить).

Б р у т.

У воздуху жажтять і свище пара:

Так видко тут, що й прочитати можна.

(Розпечатує лист і читає).

„Ти, Бруте, спиш. Прокнинь ся, схамени ся!

Невже-ж наш Рим... Промов, удар і визволь!

Ти, Бруте, спиш: прокинь ся!...“

Такі підкази часто я знаходжу

Підкинені мені, щоб я знаходив.

„Невже-ж наш Рим“... се я так доповняю:

„Невже-ж наш Рим та голову нахилить?“

Мої діди Тарквінія прогнали

Із римських вулиць, як царем він звав ся.

„Промов, удар і визволь“!.. Се благають,

Щоб я промовив і ударив?... Риме!

Клянусь тобі, як до ратунку дійде,

Я вповню твоє прохання вповні!

Вертаєть ся Люцій.

Л ю ц и й.

Березоля два тижні вже минуло.

(Стукання за сценою).

Б р у т.

Гаразд. Хтось стукає. Іди під двері.

(Виходить Люцій).

Як лиш мене той Кассій підостро́жив

На Цезаря, я зовсім сну не маю.²¹⁾

Між виконаннем пагубного вчинку

І первим побудом до нього ціла
Середина, се мов якась фантазма,
Якесь гидке, страшенне сновидінне.
Тоді наш геній кличе на пораду
Усі знаряддя смертної природи,
І чоловіче встество страждає,
Мов невеличке царство в часі бунту.

Вертаєть ся Люцій.

Л ю ц и й.

Се, пане, брат твій Кассій під дверима.
Він хоче бачити тебе.

Б р у т.

Чи сам він?

Л ю ц и й.

Ні, пане, з ним ще иньші.

Б р у т.

Ти їх знаєш?

Л ю ц и й.

Не знаю, пане: в них шапки на очах,
А пів лица в кобеняки укрито,
Що не пізнати їх ніяким робом.

Б р у т.

Нехай увійдуть. (Виходить Люцій).

Так, се побратимн.

О конспіраціє! ти й серед ночі,
Як злу найбільше волі, совістиш ся
Своє чоло підозрене являти?
О, де-ж ти в день таку печеру знайдеш,
Щоб вид огидний свій замаскувати?
І не шукай; окрий ся лучче, змово,
Усьмішками та привітаннем любим.
Бо явиш ся ти у природнім виді,
То й сам Ереб не має стілько мраку,
Щоб од людських сердець тебе закрити.

Входять Кассий, Каска, Деций, Цінна, Метел Цімбер
і Требоній²²⁾

К а с с и й.

Мені здаєть ся, ми вже надто сьміло
Турбуємо тебе. Добрийдень, Бруте!
Чи справді ми тебе потурбували?

Б р у т.

Я встав давно. Мені сю ніч не спалось.
Чи всіх я знаю, що прийшли з тобою?

К а с с и й.

Усіх до одного, і ні одного
Нема тут, щоб тебе не чтив, як батька,
І хочуть, щоб ти сам про себе думав,
Як думає все благородне в Римі.
Отсе Требоній.

Б р у т.

Рад його тут бачить.

К а с с и й.

Се Деций Брут.

Б р у т.

Рад і його витати.

К а с с и й.

Се Каска, Цінна, се Метеллюс Цімбер.

Б р у т.

Витаю всіх їх.

Які турботи невсипущі стали
Між вашими очима і між нічю?

К а с с и й.

Дозволь собі щось потай них сказати. (Шепчуть ся).

Д е ц и й.

Схід ось де. Бачить ся, уже свитає?

К а с к а.

Ні.

Ц і н н а.

О! вибач, мій добродію, свитає.

Он сиві смуги в хмарн пов'їдались:

Се вже вістовки близького ранку.

К а с к а.

Признайтесь, ви обидва помилились.
Ось, де мечем я вказую, дивітесь :
Вважаючи на ранню пору року,
Тут мусить, геть к полудню, східить сонце.
Ще за два місяці — на північ піjde :
Там стане сходить; а восток справдешній
Стоїть над Капітолом, прямо осьде.

Б р у т.

Давайте ваші руки по одянцю.

К а с с и й.

І поклянїтесь в нашій постанові.

Б р у т.

Нї, не клянїтесь.²³⁾ Бо коли в народї,
В стражданнях наших душ, в гидотї часу
Ще мало лиха, розїдїмось різно,
Та й спїмо на своїх лїнивих ложах, —
Нехай царить тиран високоглядний.
Коли-ж кругом, як я в тому і певен,
Огню доволї і для легкодухих,
І для насталення чутливих жєнщин.
То на що нам ще острогї під боки?
Підострожїть нас і сама свобода.
І на що допевняти ся вбезпеки?
Вбезпечує нас тайне римське слово.
Промовили, — хитання в нас не буде.
Якої клятви ще, коли до чєсти
Озвалась чєсть і заручила твердо,
Що буде так, або-ж за се поляжем.
Нехай попи клянуть ся, страхопудн,
Та ницаки, та кістяки сухї,
Та старцї, що й за зло благословляють.
Нехай клянуть ся у лихому дїлї
Тварюки, що їм не дїймають віри.
Ми-ж не плямуймо задуму благого
І негасямого твердого духа

Ба й помислом самим, що наше діло,
Або його спасенне докінчанне
Без клятви нестаточне. Кожна крапля
Крови, що Римлянин у тілі носить,
І носить благородно, збайстручіє,
Коли він схибить хоч малу частину
Обіцянки, котра від нього вийшла.

К а с с и й.

А Ціцерон? Чи не посондувать?
Я думаю, він твердо з нами стане.

К а с к а.

Не кидаймо його.

Ц і н н а.

Ні, жадним робом!

М е т е л.

О! він потрібен нам: бо срібний волос
Його нам дасть опінію хорошу
І купить голоси нам у народа:
Він, скажуть, нашими руками правив.
Його повага молоде завзяте
Покриве наше на людському суді.

Б р у т.

О! й не кажіть про нього: шкода праці!
Ніколи він до того не пристане,
Що иньші почали²⁴).

К а с с и й.

Ну, то й не треба.

К а с к а.

І справді, він нам не годить ся.

Д е ц и й.

Чи ще поляже хто, чи тільки Цезарь?

К а с с и й.

Тн, Деце, спитав у саму пору.
Я думаю, ми не гаразд вчинили-б,
Коли-б Антонія зоставили живого,
Тому, що Цезарь так його вподобав²⁵).

Він буде нам противником завзятим,
А засоби його такі великі,
Що як лиш схоче, всім нам буде лихо.
Запобігаючи сьому, нам треба
Антонія із Цезарем убити.

Б р у т.

Ні, Кассіє, се здасть ся вже аж надто
Кривавим ділом: голову ізнявши,
Від тулуба ще й члени відтинати,
Мов гнів при смерті, зависть послі смерті.
Бо-ж Цезарів лиш член один Антоній.
Жерцями будьмо, а не різниками.
Та-ж против духа Цезаря ми встали,
А в духові людськїм крови немає.
Коліб нам Цезаря не убивати,
А тільки дух його ошанувати!
Та ні! умерти мусить він за духа.
Убиймо-ж його сьміло, любі друзі,
Та без завзяття. Заколїмо жертву,
Достойную богів, та не рубаймо
На шматте, так немов собакам трупа.
Нехай серця, мов хитре панство челядь,
Підбурять руки на кривавий вчнюк,
Та опісля самі-ж їх і карають.
Се зробить задум наш найпотрібнїйшим,
А не завидливим, і перед миром
Ми явимось не гайдамацтвом лютим,
А очыстителями Рима.
Що до Антонія, то не вважайте
На нього: бо він лиха більш не зробить,
Як бв правиця Цезаря зробила,
Без голови у Цезаря на плечах.

К а с с і й.

А я такв його бою ся, Бруте,
Бо він до Цезаря такїв прихильний...

Брут.

Ах, добрий Кассіє! Не дбай про нього.
Коли він любить Цезаря, то зробить
Не більш, як тільки на свою потребу:
Зажурить ся і вмире по ньому з туги.
Да й то навряд: він любить тільки втіх,
Пустоти світові й бенкетування.

Требоній.

Чого-ж його й боятись? на що убивати?
Він живучи сьміятиметь ся з сього. (Бє годиник).

Брут.

Цить! злічимо години.

Кассій.

Три пробгло.

Требоній.

То час нам розійтись.

Кассій.

Так ще-ж не знаєм,

Чи Цезарь вийде з дому, чи не вийде.

Бо він тепер зробив ся забобонним. —

Як раз на виворіть, нїж перше думав

Про всі фантазії і сні й звичаї.

То й станеть ся, що дивні дивовижі

І незвичайний страх сієї ночі,

З авгурської поради, помішають

Йому прийти сьогодні в Капітолій.

Децій.

Сього не бійтесь. Хоть би і зістав ся,

То я його навагу переважу.

Він любить слухати оповідання,

Як однорога деревом підходять.²⁶⁾

Ведмедя зеркалом, слона ровами,

Левів тенетами, а чоловіка

Лестивістю. Да тільки, як сказати,

Що він ненавидить людей лестивих,

Відкаже: „Так, се правда“, а тим часом

Лестивости піддасть ся сам найбільше.
Спустіте ся на мене.

Я знаю, як його гумор направить,
І приведу до вас у Капітолій.

К а с с и й.

То лучче заїдемо усі до нього.

Б р у т.

Як вдарить девять: се не буде пізно?

Ц і н н а.

Се найпізнійш. Колиб же не спізнитись!

М е т е л.

Літарій Кай на Цезаря сердитий:
Скартав його за похвалі Помпею.

Шкода, що ми про нього не згадали.²⁷⁾

Б р у т.

Зайди, Метелле, зараз же до нього;
Він прихляеть ся за щось до мене,
Пошли його сюди, то я настрою.

К а с с и й.

Ось ранок скравсь до нас. Прощай же, Бруте!

Розійдемо ся, друзі, та щоб кожен

Усе те памятав, що говорили.

Покажемо, що ми Римляне справді.

Б р у т.

А позирайте весело, бадьоро,

Мої панове дорогі, щоб очі

Не виявили, що у вас на думці.

Як наші римські актори, справляйтесь

Статочно, твердо, з неослабним духом.

Добрідень же усім вам! (Виходять усі опріч Брута).

Хлопче! Люций!

Байдуже... Ласуй ся, мов чистим медом,

Солодкою росою сну. Бо в тебе

Нема ні привидів, ані фантазій,

Що ними клопіт мізок наповняє.

Оттим то й спиш собі так твердо.

Входить Порція.

Порція.

Бруте!

Мій пане!

Брут.

Порціє, чого ти хочеш?

Чого се ти устала так зарані?

Не для твого покволого здоровля

Виходить в ранці на холодний вігер.

Порція.

Не для твого також. Чого ти, Бруте,
Так не ласкаво втік від мене з ложа?

І вчора за вечерею схопив ся,

Та й став, зложивши руки, похожати,

Та думати, зітхаючи важенько.

Як я спитала у тебе, що сталося,

Тв кинув на мене очима гнівно.

А як спитала вдруге, ухопив ся

За голову, та аж ногою тупнув.

А я благать, а ти мовчати мовчки.

І з серцем показав мені рукою,

Щоб віддалилась геть. І я, боявшись

Розсердити тебе ще й надто, вмовкла.

Я сподівалась, що се тільки примха

(Вона у кожного свою годину має).

Ні, ти мовчиш, не спиш, не хочеш їсти.

Коліб у тебе вид, так як удача.

Перемінивсь, то я-б і не впізнала

Тебе, мій Бруте. Дорогий мій пане!

Одкрій мені, чого се ти сумуєш?

Брут.

Мені якось недобре, більш нічого.

Порція.

На те у Брута розум, щоб завчасу

Шукати ліків на свою недугу.

Брут.

Так я й роблю. Іди, засни ще трошки.

Порція.

Нездужавш, і думавш, що добре
Ходить розхріставшись у ранці рано.
Та туманом сирим холодним дихать?
Нездужавш, і покидаєш ложе,
Щоб до недуги приманити боліть
Із неочищеного воздуху та мряки?
Ні, Бруте, ти у серці недугуєш.
І я про се по праву мушу знати.
На вколішках тебе я заклинаю
Колись блискучою моєю красою
Усіми звязками любови і присяги,
Котрі із нас двоїх одно зробили:
Признайсь мені, твоїй же половині,
Тобі-ж самому, що в тебе за туга?
І хто такі були в ночі у тебе?
Було їх з шість чи з сім, і закривались
Ба і від темряви самої навіть.

Брут.

Не падай на коліна, серце, годі!

Порція.

Не падала-б я на коліна, Бруте,
Колиб твоїм була по правді серцем.
Скажи, чи в нас у шлюбному контракті
Стоїть, щоб я твоїх не знала таєн?
Хиба я другий ти, да не у всьому,
А в тому тільки, щоб з тобою їсти,
Веселою постіль тобі робити,
Та іноді з тобою розмовляти?
То я живу на передмісті в тебе,
Для забавки твоєї? Не супруга,
Наліжниця лише я в тебе, Бруте.

Брут.

Ти в мене вірна і шановна жінка,

Ти дорога мені, як ті червоні краплі,
Що біють ся у сумному серці в мене.

Порція.

Колиб се так було, я-б знала тайну.
Хоть я і жєнщина собі, та вибрав
Мене подружжєм Римлянин великий.
Хоть я і жєнщина собі, та слава
Моя така, що я дочка Катона²⁸).
Невже-ж я не міцнїйша з свого полу,
Такого батька мавши й чоловіка?
Скажи, що ви урадили на радї!
Секрету я не виявлю нікому.
Я добру вже собі зробила пробу:
Охотою в стегно кинджал всадила²⁹).
Коли сю біль терплю я мовчки, чом же
Не вмовчала-б твоєї тайни, Бруте?

Брут.

О Зевс! боги! зробіть мене достойним
Такого благородного подружжя! (Стук із за сцени).
Хтось стука'. Порціє, іди до себе.
Всі тайни мого серця скоро будуть
Твоїми тайнами.
Всі змовини мої тобі з'ясує,
Всі надписї чола мого сумного.
Іди, іди! (Виходить Порція).

Входять Люцій та Літарій
Хто, Люціє там стука'?

Люцій.

Отсей недужний просить ся до тебе³⁰).

Брут.

Се Кай Літарій, що згадав Метеллюс.
Геть, хлопче! (Виходить Люцій).

Що, Літаріє, з тобою?

Літарій.

Нехай язык мій слабосильний скаже
Тобі добридень.

Брут.

О! невчасня болість.

Колиб тепер ти, бравий Каю, здужав!

Ліґарій.

Я здужаю, коли в руках у Брута
Єсть подвиг, що назвати варто чесним.

Брут.

Такий і єсть в руках у мене, Каю,
Коли здорове в тебе вухо слухать.

Ліґарій.

Клянусь всіми богами, що Римляне
Їм поклоняють ся: скидаю тут же
Мою недугу. О! ти, духу Рима,
Ти, бравий сину славного коліна!
Сцілив єси мій дух, мов заклинатель.
Тепер вели, боротимусь завзято
Хоча-б і з тим, що в сьвітї неможливе,
І допевнюсь. Що поведиш робити?

Брут.

Звелю таке, щоб хворі стали дужі.

Ліґарій.

А чи нема таких, щоб захворіли?

Брут.

Ми найдемо й таких. Що нам чинити,
Я, Каю мій, тобі все розтовкую,
Ідучи до того, з ким маєм справу.

Ліґарій.

Іди ж, а я, з новоогненним серцем,
Пійду слідом, щоб і таке зробити,
Чого не знаю. З мене й того досить,
Що Брут веде мене.

Брут.

Ходім же в купі. (Виходять).

Сцена друга.

Тамже. Сьвітлиця в Цезаревім будинку.

Грім і блискавиця. Входить Цезарь у нічній опончі.

Цезарь.

Нї небо, нї земля сю ніч не спочивали³¹).
Кальфурнїя крізь сон кричала тричі:
„Рятуйте! ріжуть Цезаря“. -- А хто там?

Входить слуга.

Слуга.

Вельможний пане!

Цезарь.

Іди, нехай жерці заріжуть жертву
І донесуть мені, що в ній побачять.

Слуга.

Іду, вельможний пане. (Виходить).

Входить Кальфурнїя.

Кальфурнїя.

Ти, Цезарю, кудись іти зібрав ся?
Сььогодні ти не вийдеш із господи.

Цезарь.

Чому не вйду? Що мені грозило,
Те ззаду тільки на мене дивилось;
Побачить Цезаря в лице, і зинкне.

Кальфурнїя.

Я на два ніколи не вважала:
Тепер вони мене лякають вельми.
Опріч того, що бачили ми й чули,
Сторожа каже про страшнійші речі.
Левиця окотвласть серед міста;
Гроби, роззявившись, рвгали мертвих;
Огненні воїни на хмарах воювались,
Вшиковані як слід по військовому,

І кров їх капала на Капітолій.
У воздусі гук бою розлягав ся,
То ржали коні, то стогнали люде;
А привиди по вулицях блукали
І скиглячи кричали.
О Цезарю! нечувані то речі,
І я боюсь.

Цезарь.

Хто зможе ухилитись,
Що нам боги всесильні присудили?
Ні, Цезарь вийде: бо сї віщування
Були так про весь сьвіт, як і про нього.

Кальфурнія.

Про смерть старечу зорі не віщують;
Як-же вмирає царь, палає небо.

Цезарь.

Легкодух умирає дуже часто,
Хоробрий зустрічає смерть один раз.
З усіх сих двь для мене найдивнійше,
Що люде так боять ся смертн вельми,
А смерть — кінець людський та немнучий,
І прийде в час, коли прийти їй треба³²).

Вертаєть ся слуга.

Ну, що автури кажуть?

Слуга.

Щоб не рушав сьогодні ти з господи.
Як повиймали тельбухи із жертви,
То не знайшли у животині серця.

Цезарь.

Отсе-ж боги соромлять легкодухів.
І звірь без серця був би справді Цезарь,
Колиб зістав ся дома задля страху.
Ні, Цезарь не зістанесь. Небезпека
Се добре зна, що він небезпечнійший.
Ми два левц, що разом народились,

І старшій я : я дужчий і страшнійший.
Оттим-то й вийду.

Кальфурнія.

Лелечко, мій пане !

Твій розум никне в самообезпеці.
Нї, не виходь сьогодні. Назови се
Моїм переляком, що ти зістав ся,
А не твоїм. Пошлімо до сенату
Антонія. Нездужаєш ти, скаже.
На вколїшках прошу, не опинай ся !

Цезарь.

Ну, так і будь, нехай Антоній скаже,
Що я нездужаю. Для тебе зістаю ся.

Входить Децій.

Ось Децій Брут: нехай він їм се скаже.

Децій.

Чолом! добридень, Цезарю наш славний!
Се я зайшов: ходїмо до сенату.

Цезарь.

Зайшов єси у саму пору, Бруте,
Щоб однести в сенат моє витанне
І сповістити, що не прийду сьогодні.
Що я не можу, се була-б неправда.
Що я не сьмію, се була-б ще більша.
Не хочу, от що, Децеє, їм скажеш.

Кальфурнія.

Скажи: нездужає.

Цезарь.

То Цезарь бреше?

Хиба на те побідоносну руку
Простер я так далеко, щоб не сьміти
Сказати сивобородим щирю правду?
Скажи їм, Децеє: не прийде Цезарь.

Децій.

Великоможний Цезарю, скажи бо

Причину яку небудь : бо сьміятсь
Із мене будуть, як таке скажу їм.

Цезарь.

Причина — моя воля; я не хочу,
Та й годї, і сього сенату дбєть.
Для тебе-ж, Дециє, відкрію иньшу,
Бо я тебе люблю. То знай же правду.
Отся Кальфурнїя, моє подружжє,
Удержує мене сьгодні дома.

Сю ніч приспїлась їй моя статуя :
Із неї сотнею цївок, мов із фонтана,
Свистала чиста кров, і городяне
Регочучи в нїй полоскали руки.
Се їй здаєть ся перестереженнем
І віщуваннем бїд якихсь великих.
На влоїшках вона мене благала
Щоб я зіставсь сьгодні у господї.

Деций.

Нї, зовсїм хїбно сон вона товкує.
Сей сон віщує щось фортуне, гарне.
Твоя статуя, що свистала кровю,
В котрій регочучьсь Рїмляне полоскались,
Се значить, що від тебе Рїм великий
Весєає в себе кров животочиву,
І що кругом тебе великі люде
Шукать клейнодів та гонорів будуть.
От що сей сон Кальфурнїїн віщує.

Цезарь.

Ти вяснив його найкращим робом.

Деций.

І справді: бо послухай, що я маю
Тобі сказати Знай, що у сенатї
Сьгодні піднесуть тобі крону,
Великий Цезарю. Коли-ж їм скажеш :
„Я не піїду“, то перемінять мисли.
А тут іще який насьмішник скаже :

„Нехай про се колпсь ми потракуем,
Як луччі снп жона його побачить“.
Сховай ся-ж Цезарь, — всяк зачне шептати :
„Дивпсь, се Цезарь мабуть ізлякав ся“.
Пробач се слово, Цезарю. Прихильність
Моя до тебе так мені говорить ;
А розум мій з прихильністю у змові.

Цезарь.

Яким дурним тепер твій страх здасть ся,
Кальфурніє! Соромлюсь, що послухав.
Давайте тогу. Ідемо негайно.

Входять Публій, Брут, Літарій, Метел, Каска, Требоній
і Цінна³⁹).

А ось іде по мене й Публій Лена.

Публій.

Добридень, Цезарю!

Цезарь.

Здоров був, Лено!

Еге, і ти підняв ся, Бруте, рано?
Добридень, Каско! Ще до тебе Цезарь,
Літаріє, не був таким жорстоким,
Як трясця ся, що так тебе зсушила.
Котра годвна?

Брут.

Вже пробило вісім.

Цезарь.

Спасибі вам за ввічливість і працю.

Входять Антоній.

Дивітесь! і Антоній, що гуляє
До півноч, уже піднявсь. Добридень!

Антоній.

Добридень, Цезарю наш благородний!

Цезарь.

Звели, щоб там було усе готове.

Не осудіть, що ждять себе заставив.

А, Цінна! А, Метел!.. А, і Требоній?

З тобою нам поговорити треба.
Колиб до мене ти зайшов сьогодні.
Держись для пам'яті там коло мене.

Требоній.

О, буду, Цезарю! та ще так близько,
Що буде жаль твоїм найближчим друзям,
Чого я став так близько коло тебе.

Цезарь.

Ходімо, друзі, виіємо по кубку,
Та й підемо гуртом, мов побратими.

Брут стиха.

Не всяке, Цезарю, і „мов“ буває!
Від сього в Брута серце заважає. (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Вулиця поблизу Капітоля.

Входить Артемідор, читаючи лист.

Артемідор. „Цезарю, остерегай ся Брута, бережись Каски, не наближуй ся до Цінни, не діймай віри Требонієви, пильно вважай на Метелла Цімбра! Деций Брут не любить тебе! Скривдив еси Кая Лігарія. Одна тільки її думка у всіх сих людей, і вона звернена прогив Цезаря. Коли ти не безсмертен, бувай обачен. Вбезпеченне рівняє дорогу конспірації. Нехай тебе боронять всемогуті боги!

Прихильний до тебе Артемідор³⁴).

Стоятиму тут, поки йтиме Цезарь,
І мов проситель се йому доручу.
Болить моя душа, що добродітель
Од зуба зависти не слобонить ся.
Коли ти, Цезарю, се прочитаєш,

То будеш жив; а коли ні, то доля
Із зрадниками стала накладати. (Відходить).

Сцена четверта.

Тамже. Друга часть вулиці, перед Брутовим домом.

Входять Порція та Люцій.

Порція.

Біжи як мога, хлопче, до сенату.
Ні слова не кажи! щоб зараз був там.
Чого-ж стоїш?

Люцій.

Не знаю, чого бігти.

Порція.

Колиб ти вже і звідтіля вернув ся,
Перш, ніж скажу, що там тобі робити!
О мужество, стій твердо коло мене,
Іздвигни мур між язиком і серцем!
У мене мужній дух, а сила женська.
Як трудно жінці ханити тайну!³⁵⁾
Чи ти ще тут?

Люцій.

Та що-ж мені робити?

Побігти в Капітоль, та й більш нічого?
І так вернути ся, та й більш нічого?

Порція.

Подивиш ся, чи ще здоров там пан твій:
Бо він пійшов недужий; та споглянеш,
Що робить Цезарь, і які там люде
До нього тиенуть ся... Що се? чи чуєш?

Слуга.

Нічого я не чую, ясна пані.

Порція.

Прислухай ся, будь ласко, лучче! Наче

Яквйсь там гук, немов би галас бою
Несе сюди від Капітоля вітром.

Слуга.

Не чую ані же!

Входить віщун.

Порцня.

Іди сюди, козаче.

Ізвідкіля ти йдеш?

Віщун.

З домівки, пані.

Порцня.

Котра година?

Віщун.

Вже під девять, пані.

Порцня.

Чи Цезарь вже пішов до Капітоля?

Віщун.

Ні ще. Я вийшов, щоб зайняти місце
Та подивитись, як ітиме Цезарь
До Капітоля.

Порцня.

Певно маєш просьбу

До Цезаря?

Віщун.

А маю, ясна пані.

Коли захоче Цезарь бути так ласкавим
До Цезаря, щоб вислухати, як я
Прохатиму його остерегатись.

Порцня.

Хиба ти знаєш задум против нього?

Віщун.

Не знаю задуму, та страшно:
Всього трапляєть ся. Прощайте, пані.
Тут вулиця вузьенька, і той натовп
Сенаторів та преторів та всяких

Просителів старого ще й задавить.
Я виберу собі просторе місце,
І як ітвме наш великвій Цезарь,
Скажу йому... (Виходить).

Порція.

Вернусь я до господи.

Ох лихо нам з жіночим нашим серцем!
Нехай тобі боги допоможуть, Бруте!
А хлопець, певно, до сього дочув ся.
Брут має просьбу; Цезарь не зізволить...
О! я зомлію... Люцце, скорійше
Біжи, вклонись од мене свому пану.
Скажи, що я весела, а вернувшись
Передаси мені, що він відкаже. (Виходить).

АКТ ТРЕТІЙ.

Сцена перва.

Тамже. Капітоль. Сенат засідає.

Натовп народу на вулиці, що йде до Капітоля. Між народом
Артемідор і віщун. Труби. Входять Цезарь, Брут, Кас-
сий, Каска, Деций, Метел, Требоній, Цінна, Антоній, Лепід,
Попілій, Публій і иньші

Цезарь.

Ну, от прийшли й березозольні іди.

Віщун.

Так, Цезарю, але ще не минули.

Артемідор.

Чолом тобі, наш Цезарю! Будь ласка,
Візьми та прочитай отсю цидулу.

Деций.

Требоній просить, під годиву вільну,
Заглянуть і в його покірну просьбу.

Артемідор.

О Цезарю! читай мою найперше.

Моя про Цезаря самого просить.

Великий Цезарю, читай негайно!³⁶⁾

Цезарь.

Про наші власні справи — послі всього.³⁷⁾

Артемідор.

Ні, Цезарю, читай у сю-ж мінуту.

Цезарь.

Чи при собі він ходить?

Публій.

Геть, козаче!

Кассій.

Не товпте ся! не тут читають просьби!

Ходімо в Капітоль.

Цезарь входить у Капітоль, за ним і всі. Сенатори встають.

Попілій.

Нехай вам пощастить сьогодні доля

У ваших задумі!

Кассій.

В якому, Лено?

Попілій.

Прощайте! (Наближується до Цезаря).

Брут.

Що сказав Попілій Лена?

Кассій.

Щоб пощастила нам сьогодні доля.³⁸⁾

Боюсь, колиб наш задум не відкрив ся.

Брут.

Він тиснеть ся до Цезаря. Пильнуймо!

Кассій.

Колиб нас, Каско, не попередили!

Відкриють, — що тоді чинити, Бруте?

Комусь із нас до дому не вертатись,

Чи Цезарю, чи Кассію -- се певно.

Я заколю себе.³⁹⁾

Брут.

Будь непохитний!

Попілій Лена не про нас говорить:

Бо осьміхається, і Цезарь не змінив ся.

К а с с и й.

Требоній знає время. Бачиш, Бруте?

Антонія з дороги він одводить.

(Виходять Антоній і Требоній. Цезарь і сенатори сідають на своїх лавицях).

Д е ц и й.

Де-ж се наш Цімбер дів ся? Тут би саме

Із просьбою до Цезаря явитись.

Б р у т.

Він ось готов; стисніть ся й підсобіте.

Ц і н н а.

Ви, Каско, перший підніміте руку.

Ц е з а р ь.

Чи всі ми тут? Які хто має просьби

Подати Цезареві і сенату?

М е т е л.

Найвисший і наймогутнійший пане,
Великий Цезарю! Метеллюс Цімбер⁴⁰)

Кладе своє в ногах у тебе серце. (На вколішках).

Ц е з а р ь.

Знай се, Метелле Цімбере, завчасу:

Так лазючи та лестячи, ти міг би

Аби кому зогріти кров холодну

І обернуть його декрет розсудний

Та добре вирахований в дитячу

Захтінку. Ні, не будь такий безумний:

Не думай, що кров Цезареву можна

Перемінить лестивими словами,

Низенькими поклонами, собачим

Підлизуваннем, мов дурну пампушку.

Ми вигнали декретом твого брата:

Коли за нього ти лестиш та гнеш ся,

То геть від мене, цуцику мерзений!

Знай, що у Цезаря нема неправди,

Без доводу його не вдовольнити⁴¹).

Метел.

То може є тут поважнійший голос,
Для вуха Цезаря велвкого солодший?
Нехай його за вигнанця благає!

Брут.

Я, Цезарю, тобі цілую руку,
Та не з лестивости цілую і благаю:
Нехай у Рим з вигнання Публій Цімбер,
Метелів брат, вертаєть ся негайно

Цезарь.

Як? Брут?

Кассій.

Помилуй, Цезарю, помилуй!
І Кассій падає тобі у ноги,
Щоб Цімбра Публія вернув з вигнання.

Цезарь.

Колиб я був таквй, як ви, я б зрушивсь;
Колиб я вмів просити, ви виростили б.
Та я незломний, як звізда полярна,
Що їй немає рівні на всім небі
У нерухомому її стоянні.
Без ліку зорями пишавсь небо;
Усі вони огонь, усі сваяють;
Та поміж них одна стоїть недвижно.
Так само й на землі людей без ліку;
Всі люде плоть і кров, всі мають серце;
Та одного між них я тільки знаю,
Що на своїм держить ся непохитно.
Не зрушить ся нічим, і се — сам Цезарь.
Я доведу сього і тим вам трохи,
Що був несхитний в Цімбровім вигнанні
І не подав ся, щоб його вернути.

Цінна.

О Цезарю!

Цезарь.

Геть! Ти Олімп із місця зрушить хочеш?

Деций.

Великий Цезарю!

Цезарь.

Чи й Брут у ноги падає на дармо?

Каска.

Так говоріте-ж ви за мене, руки!

(Каска поразяє Цезаря кинджалом у шию.⁴²) Цезарь хапає його за руку. Тоді пронизують його інші конспіратори, а на кінець і Брут).

Цезарь.

І ти, мій Бруте?... Ну, то Цезарь впаде!⁴³)

(Вмирає. Сенатори і народ розбігають ся переполошені).

Цінна.

Свобода! воля! згнуло тиранство!

Біжіть, кричіть, гукайте скрізь по місті!

Каска.

Гей на трибуни, та гукайте людям:

„Свобода, воля, визвіл, давнє право!“

Брут.

Народе і сенате! не лякайтесь.

Ми гордошам сплатили по заслужі.

Каска.

Гей, на мовницю, Бруте!

Деций.

Кассє, ти также!

Брут.

Де Публій?

Цінна.

Ось де. Він зовсім стеряв ся

Від колотнечі.

Метел.

Станьмо в лаву, брате,
Щоб хто із Цезаревих друзів часом...

Брут.

Чого нам купитись? Не бій ся, Публій!⁴⁴)

Ніхто тобі лихого тут не мислить,

Нї иньшому кому з Римлян так само.
Оповісти їм, Публіє, се слово.

К а с с и ї.

Та й геть боржій, бо як народ метнеть ся
На нас, щоб не штовхнув тебе старого.

Б р у т.

Та й справді, щоб ніхто за наше діло
Не поплативсь, крім нас, що се зробили.

Вертаєть ся Требоній.

К а с с и ї.

А де-ж Антоній?

Т р е б о н і ї.

З ляку втік до дому.

Мужчини, женщины й дїтвора мліють,
Кричать, біжать, мов судний день почав ся.

Б р у т.

Побачим, доле, що ти нам судила.
Що ми ввremo, річ певна. Люде тільки
Про те й турбують ся, щоб виграти время.

К а с к а.

Не треба й того. Хто вірве у смерти
Двацяток лїт, той стїлько-ж їх украде
У страху смерти.

Б р у т.

О, коли се правда,

То смерть найбільше наше добродїйство!

І Цезарю вгодили ми як друзї,

Смертельний страх йому укоротивши.

Гей, стійте, браттє! ось помнїмо руки

У крови Цезаря по самі ліктї,

Скрївавмо і мечі свої блискучі,⁴⁵⁾

Та подамось перед народ на ринок

І, потрясаючи над головами

Червоними мечами загукаймо:

„Мир і свобода! Мир, свобода, воля!“

К а с с и й.

Схилим ся й миймо! Бо минуть століття,
І скільки раз отсю величню сцену
Грать будуть у невроджених державах,
На мовах, що їх ще ніхто не знає.

Б р у т.

І скільки раз ізнов поляже Цезарь
Для іграшки, так як тепер простяг ся
У стіп статуї славного Помпея,
Не більше варт, як купка пилу.

К а с с и й.

Й скільки

Разів се станеть ся, згадають люде
Про звязок наш, згадають і про тее,
Що ми дали своїй землі свободу.

Д е ц и й.

То що-ж? ходім?

К а с с и й.

Ходімо всі юрбою.

Веди нас, Бруте. Ми твій слід закрасим
Найсмільшими, найлучшими серцями Рима.

Входить слуга.

Б р у т.

Стій! Хто йде? Се Антонійв приятель.

С л у г а.

Так, Бруте, повелів мій пан Антоній
На вколішки перед тобою впасти,
І так простерши ся до тебе мовить:
Брут благородний, мудрий, сильний, чесний;
Цезарь могутній, смілий був і добрий.
Скажи-ж: Люблю я Брута й поважаю,
А Цезаря боявсь, любив і чтив я.
Коли Брут зволить приректи, що може
Антоній до його прийти безпечно
І впівнитись, що Цезарь варт був смерти,
То мертвого він Цезаря не буде

Любити більше, ніж живого Брута,
І піjde з ним і з всіми, що з ним спільні,
На всі невгоди сих хитких обставин.
Так повелів сказати мій пан Антоній.

Б р у т.

Твій пан розумний Римлянин, хоробрый :
Інакше я про нього і не думав.

Скажи йому : коли він зробить ласку

Прийти до нас, то каятись не буде.

Клянусь моєю честю, що до дому

Відпустимо його ані торкнувши.⁴⁶⁾

С л у г а.

Я зараз приведу його. (Виходить).

Б р у т.

Я знаю.

Що він приятелем нам щирим буде.

К а с с и й.

Хотів би я сього, та тільки вельми

Боюсь його, а в мене дух на горе

Чуткий і ще не помилявся ніколи.

Вертаєть ся Антоній.

Б р у т.

Та ось і Марк Антон. Вітаєм, Марку!

А н т о н і й.

О Цезарю великий! як же низько

Лежиш ти! Всі твої побіди, слава,

Тріумфи, здобич ось у що вмістились!

Прощай же! Я, панове, ще не знаю,

Які в вас задуми, і хто ще мусить

Облитись кровю, хто доспів на страту.

Коли се я, то Цезаря загубив

Була-б найлуччою годиною для мене.

І сї мечі, що процвіли так пишно

Від крові найціннійшої на світі,

Були-б достойним для того знаряддем.

Благаю вас, коли я вам нелюбий,

Вволіте вашу волю зараз, поки
Парують ще червоні ваші руки.
Живи я й тисячу ще літ на сьвіті,
Не наготовлю ся так добре вмерти,
І не вподобаю ніякого так місця,
Як коло Цезаря, і не захочу
Вмирати иньше, як од вас панове,
Найвисших духом у наш час героїв.⁴⁷⁾

Б р у т.

Антоніє! не нам тебе вбивати.
Ми мусимо кривавими здаватись;
Та ти вбачаєш тільки наші руки
І вчинок їх жорстокий, а не бачиш,
Що в нас серця м'яккі і жалісливі,
І жалоці до бідування Риму
Накликали на Цезаря погпббель.
Огонь огонь, жаль жаль вгашає, брате.
У нас мечі, Антоніє, на тебе
Із олова, а не зо сталі, руки-ж
Простягнені тобі на привітанне,
Братерські-ж серця прийнять готові
Тебе з любовію і пошануванням.

К а с с і й.

Твій голос буде сильний, як і всякпй,
При розділі нових посад в державі.

Б р у т.

Спокій ся тільки, поки втихомирим
Поспільство, що від страху вийшло з себе;
Тоді з'ясуємо тобі причину,
Про що я так чинив, я, що прихильний
До Цезаря й тоді був, як вбивав.

А н т о н і й.

Я в вашій мудрости не сумніваюсь.
Давай мені криваву кожен руку:
Ти, Бруте, первий; Кассіє, ти другий.
Тепер ти, Деце, і ти, Метелле,

Ти, Цінно ти хоробрий Каско,
Останній ти, Требоній, та в любови
Ти не останній.⁴⁸⁾ О мої панове!
Що я скажу вам?
Тепер кредит мій, чи моя повага
Стоїть у Римі на слизькому ґрунті:
Так що я здам ся вам чимсь неподобним,
Або легкодухом-страхополохом,
Або-ж підлизою.
О Цезарю! любив тебе я щиро...
І що-ж? як дух твій дивить ся на мене?
Чв се йому не більша буде мука,
Ніж смерть твоя була, що твій Антоній
Та радить мир з твоїми ворогами,
Скрівавлені стискаючи їм руки
Перед твоїм преблагородним тілом?
Колиб я стілько мав очей вірлатих,
Як ти на тілі маєш ран глибоких,
І сльози з них так ринули потоком,
Як бризкає із тебе кров горяча,
Се лучче-б ливило мені, ніж явно
З твоїми ворогами накладати.
Прости мені, о Цезарю великий!
Тут гнали, тут застукали мисливі
Тебе, мій оленю неустрашимий!
Тут впав еси, і круг тебе постали
Твої ловці, добичею значнії
І зачервонені твоєю кровю.
І справді се, о світе! був твій олень...
Ти справді наче олень тут простяг ся,
Которого царі гуртом звалили.⁴⁹⁾

К а с с и й.

Антоніє!

А н т о н і й.

Ні, вбач мені, Каю!

Се Цезареві й вороги сказали-б;
З уст друга се холодне, скромне слово.

К а с с и й.

Я й не суджу тебе за те, що хвалиш
Ти Цезаря; та як же мислиш
Ти з нами бути? у яких стосунках?
Чи хочеш записатись в наші друзі,
Чи нам не озирати ся на тебе?

А н т о н і й.

На те я й руку вам подав, та тільки
Збочив, на тіло Цезаря зирнувши.
Я друг усім вам і до всіх прихильний —
Вповаючи, що ви дасте резони,
Чим вам здавався таким шкідливим Цезарь.

Б р у т.

А вже ж! А то-б се вид був вельми дикий.
Резони в нас були такі хороші,
Що хоть бя Цезарь був отець твій рідний,
То і тоді-б ти ними вдовольнив ся.

А н т о н і й.

Се все, чого я хочу; та прошу ще,
Дозволь перенести його на ринок
І там з трибуни, як се личить другу,
Промовити над ним останнє слово.

Б р у т.

Перенеся, промов.

К а с с и й.

Ось слухай, Бруте!

Одумайсь: ти не знаєш сам, що робиш.
Не дозволяй з трибуни промовляти.⁵⁰⁾
Хиба не знаєш, як останнє слово
Народ ізрушить Римський?

Б р у т.

Не турбуй ся!

Я перше сам промовлю із трибуни
І покажу, за що поліг наш Цезарь.

Що потім говоритиме Антоній,
То се, мовляв, за дозволом він скаже:
Урадили, мовляв, гуртом, щоб Цезарь
Мав похорон почесний, церемонний.
Се більше нам поможе, ніж зашкодить.

К а с с и й.

Не знаю, тільки се мені нелюбо.

Б р у т.

Бери, Антоній, Цезарево тіло.
Не гудь же нас в твоїм останнім слові,
А Цезаря хвали, як сам захочеш.
І скажеш, що з тобою ми в угодї;
А ні, то лучче зовсім не торкай ся
До похорону. Говорити-ж будеш
З тої трибуни, що я перше тебе
Зійду на неї, і зачнеш не перше,
Як я скінчу.

А н т о н і й.

Нехай; більш не бажаю.

Б р у т.

Як приготуєш тіло, йди за нами.

(Виходять усі опріч Антонія).

А н т о н і й.

Прости мені, скривавлена пишно,
Що я мирюсь із сими різниками!
Руйновище найлуччої людини,
Яка коли плила в потоці часу!
Біда руці, що пролила сю чисту,
Дорогоцінну кров!
Над ранами твоїми, що розкрили,
Немов німі уста, червоні губи,
І просять язика і слова в мене,
Над ранами твоїми пророкую:
Щоб прокляте всі частини сьвіта;
Усобніці й завзяті люті бої
По всій Італії капіти будуть;

Кров і руїна так вийдуть у звичай,
І страхітте таким щоденним стане,
Що матірки сьміятимуть ся тільки,
Як будуть їх дітей четвертувати
Вояцькі руки.

Привичка до кривавих діл задавить
Усяку жалість у серцях, і Цезарь,
Жадний на відомщення, лютим духом
Носитись буде понад нашим краєм
З пекельною Гекатою укупі,⁵¹⁾

Кричать всевладним голосом: „Руїнуйте!
Вирізуйте! пліндруйте!“ і спустати
Собак війни, щоб се паскудне діло
Смерділо по землі кривавим труном,
Котрий стогнатиме о похоронах.

Входить слуга.

Ти служиш Цезарю Октавію, здаєть ся?

С л у г а.

Так, я йому служу, вельможний пане.

А н т о н і й.

Писав до нього Цезарь лист і кликав
Його у Рим.⁵²⁾

С л у г а.

Так, він той лист одержав,
І вже в дорозі. Я ж прибув до тебе,
Щоб на словах сказать... (Побачивши тіло.)

О! Цезарь!

А н т о н і й.

У тебе серце повне. На бік же та виплач!
Печаль, бач, мов зараза: бо й у мене
Змокрили очі, скоро я побачив,
Як заблищали перли горя в тебе.
То пан твій вже в дорозі, кажеш?

С л у г а.

Він ночуватиме за сїм миль тільки.

Антоній.

Вертай ся-ж зараз, і скажи, що сталося.
Тепер в жалобі Рим і в небезпеці.
Октавій ще не певний тут у Римі.⁵³⁾
Боржій назад, та передай, що чуєш.
Ні, підожди. Тоді поїдеш з Риму,
Як я перенесу на ринок тіло.
Там я промовлю слово до народу,
То знатимеш, як він прийме се діло,
Жорстоке діло сих людей кривавих.
Тоді Октавію всю правду скажеш
Про наші справи. Поможь підняти.
(Виходять з Цезаревим тілом).

Сцена друга.

Тамже. Форум.

Входять Брут та Кассій з натовпом народу.

Міщане.

Задовольніте нас! Оправдуйтеся! Кажіть!

Брут.

Ходімо-ж ізо мною. Я вам, брате,
Все розкажу. Ти, Кассіе, на другий
Куток веди своїх, то ми розділим
Сей натовп на́двоє. —
Хто хоче слухати, що я промовлю,
Той оставай ся тут. Которі-ж хочуть
Послухати Кассія, ті з ним ідіте;
То й знатимуть усі, про що се Цезарь
Лежить убитий.

Первий міщанин.

Я послухати хочу Брута.

Другуй міщанин.

А я послухаю, що скаже Кассій.

А вислухавши нарізно обох їх,

Зрівняємо, які у них резони.

(Виходить Кассій з денкими міщанами. Брут сходить на
ростра).⁵⁴)

Третій міщанин.

Вже благородний Брут на говорниці.

Мовчіть!

Брут.

Дослухайте аж до останку.⁵⁵)

Римляне, земляки, прихильники! слухайте моєї справи та мовчіте, щоб чути. Вірте моїй честі і пошануйте мою честь, щоб няти віри. Судіте мене по своєму розуму, і розбудіте ваші духові сили, щоб лучче судити мене. Коли в сій громаді є хто такий, що був щирим прихильником Цезаря, то я скажу йому, що Брут любив Цезаря не менше. Коли-ж сей прихильник спитає: чого Брут устав на Цезаря? — от моя відповідь: Не того, що я любив Цезаря менше, а того, що я любив Рим більше. Чи вам би лучче було вбачати Цезаря живим, та й умирати невільниками, чи лучче нехай він буде мертвий, а ви житимете вільними людьми? Цезар любив мене; я плачу по нім. Був він щасливим, — я радувався; був хоробрим, — я шанував його; а як зробивсь амбітним, — я вбив його. От вам і сльози за його любов, і радування його фортуною, і шана його хоробрости, і смерть за його амбіцію. Хто тут є такий підлий, що схотів би бути рабом? Коли хто знайдець ся такий, скажи, бо я його обидив. Хто тут є такий необтесаний, що не хотів би бути Римлянином? Коли такий є, говори, бо я його обидив. Хто тут є такий ле-

дачній, що не любив би свого краю? Коли є такий, говори, бо я його обидив. Зупиняюсь: відкажуть!

У с і.

Ні, Бруте, тут нема такого.

Брут. То нікого я й не обидив. Я зробив не більш того з Цезарем, як ви зробили-б із Брутом. Про його смерть прописано в Капітолі. Слави йому не вменшено, чям він її заслужував, і провини його не перевеличені, за котрі він наложив душею.

Входить Антоній із Цезаревим тілом.

От вам і тіло його, оплакане Антонієм. Хсть його руки й не було в убістві Цезаря, та воно обернуть ся йому на користь. Він займе місце в речі посполитій; а хто-б з вас не схотів би сього? Тут я закінчу. Як я вбив найлуччого друга для Рима, так держу той же кинджал і про себе, колиб моїй країні знадобилась моя смерть.

У с і.

Живи, наш Бруте! о живи, живи!

Первий міщанин.

Проведемо його до дому з честю!

Другий міщанин.

Поставмо з предками йому статую!

Третій міщанин.

Нехай він буде Цезарем!

Четвертий міщанин.

І лучче,

Що в Цезаря було, ми в нім вінчаймо!

Первий міщанин.

Проведемо із погуком та кривком!⁵⁶)

Брут.

Земляцтво!

Другий міщанин.
Цітьте, цітьте! він говорить.

Первий міщанин.

Мовчіть бо! гов!

Брут.

Земляцтво любе! ні, не провожайте,
Зостаньтєсь із Антонієм для мене,
Віддайте тілу Цезаря шанобу,
І вислухайте, що Антоній скаже
Про славу Цезаря: бо наша воля
На се була, щоб він його прославив.⁵⁷⁾
Благаю, не розходьтєсь, браттє,
Опріч мене, докіль скінчить Антоній. (Відходить).

Первий міщанин.

Чекайте! гов! що скаже нам Антоній.

Третій міщанин.

Нехай і він на говорниці стане.
Послухаймо його. Зіхось, шановний
Антоніє.

Антоній.

Я з ласки Брута з вами.

Четвертий міщанин.

Що каже він про Брута?

Третій міщанин.

З ласки Брута,

Мовляв, я вас усіх вбачаю разом.

Четвертий міщанин.

Не раяв би йому чіпати Брута.

Первий міщанин.

Та'ж Цезарь був тиран.

Третій міщанин.

А вже-ж! Се щастє,

Що Рим від нього відкараскавсь.

Другий міщанин.

Мовчіть! що нам Антоній скаже.

Антоній.

Міщане, друзі!...

Міщане.

Цитуйте! слухайте вже!

Антоній.

Римляне, друзі, земляки! вважайте!⁵⁸)
Не вихваляти Цезаря прийшов я,
А погребати. Як лихе хто діє,
То вдіяне живе й по його смерті,
А добре часто загребуть з кістками.
Нехай так буде й з Цезарем. Ви чули
Від Брута благородного, що Цезарь
Амбітний був. Коли се так і справді,
То за тяжку вину одвітив тяжко.
Прийшов сюди я з Брутової ласки
(Бо Брут персона в нас шановна вельми;
І всі вони, усі поважні люде)
Промовити над Цезарем прощання.
Він був мій друг, друг вірний, справедливий;
Та Брут говорить, що він був амбітний,
А Брут у нас шановная особа.
Привів він полонян у Рим багато:
Їх окуп збагатив наш скарб громадський:
Хиба за се в нас Цезарь став амбітним?
Як плакали убогі, й Цезарь плакав.
Амбітність робить ся з чогось твердого...
Та Брут говорить, що він був амбітний,
А Брут у нас шановная особа.
Ви бачили самі, як в люперкальське сьвято
Я тричі подавав йому корону;
Він тричі не хотів її прийняти.
Хиба-ж і се у вас амбітність буде?
Та Брут говорить, що він був амбітний,
А Брут у нас шановная особа.
Не перекорюю я слову Брута.
Я для того тут, щоб сказати, що знаю.

Колись любили всі його, і знали, за що.
Що-ж не дає вам плакати по ньому?
Чи ти, розсудку, втік десь проміж зьвірів?
Чи люде вже свій розум загубили?
Пробачте, зупинюсь. Я в домовині
Із Цезарем сховав і власне серце.
Замовкну, поки вернеть ся до мене.

Первий міщанин.

В його словах доволї, бач ся, правди.

Другий міщанин.

Подумавши про се, побачивши справді,
Що Цезаря вони згубили марно.

Третій міщанин.

Еге, панове! Так я й сам бою ся,
Щоб замісь Цезаря не сїв хтось иньший.

Четвертий міщанин.

Чи чули ви? він не прийняв корони;
То се річ явна: він не був амбітний.

Первий міщанин.

Коли се так, хтось дорого заплатить.

Другий міщанин.

Бідаха! се в його від сліз червоні очи.

Третій міщанин.

Нема над нього луччого і в Римі.

Четвертий міщанин.

Вважайте, знов щось хоче говорити.

Антоній.

Ще вчора слово Цезаря стояло
Против усього сьвіту, а тепер він
Лежить оттут, і найбільнійший старець
Не хоче перед Цезарем вклонитись.
Колиб хотів я, брате, вам у мислі
І в серце влити помсту і буянне,
То я пошкодив би і Кассію і Бруту,
А се-ж, ви знаєте, поважні люде.
Ні, я їм зла не заподію. Лучче

Я скривджу мертвого й себе самого,
І вас, анїж людей таких поважних.
Та ось у Цезаря знайшовсь пергамент
З його печаттю. Се його остання воля.
Колиб ви знали, що се за духовна,
(Тепер, пробачте, я читать не буду),
Ви-б кинулись до мертвого і стали
Йому криваві рани цілувати
І хусточки у кров його мачати,
Священну кров. Так, кожен з вас просив би
На память од нього хоть волосину,
І волосинку сю, як скарб безцінний,
В духовній завіщав своїм потомкам.

Четвертий міщанин.

Ми хочемо його духовну знати.
Читай, Антоніє, читай нам зараз!

Усі.

Духовну Цезаря! останню волю!

Антоній.

Спокійтесь, добрі люде; я не мушу
Читати вам його останню волю.
Не треба вам і знати, миле братте,
Як Цезарь вас любив.
Бо ви не дерево, не камінь, -- люде!
А яко люде, чуючи сю волю,
Загоритесь і зробитесь безумні.
Ні, лучче вам не знати зовсім, братте,
Що ви його наслідники: бо визнавши...
О, що-ж би вийшло з того!

Четвертий міщанин.

Читай, Антоніє, нам зараз! Чуєш?
Ми хочем Цезареву волю знати.

Антоній.

Та втихомирте ся-ж! та підждіте-ж!
Я не гаразд зробив, що вам признав ся.

Боюсь, що вшкочив сим шановним людям,
Що закололи Цезаря; бою ся...

Четвертий міщанин.

Се зрадники, а не шановні люде!

Усі.

Останню волю! завіщанне!

Другий міщанин.

Вони паскуди, харцизяки. Волю!

Антоїї.

Примушуєте до читання волї?

Обстаньте-ж перше Цезареве тіло,

То я вам покажу, хто сюю волю,

Хто сю духовну написав народу.

Дозвольте менї зійти з трибуни?

Усі.

Зійди.

Другий міщанин.

Спустись у низ. (Він сходить у низ).

Четвертий міщанин.

Кругом, кругом обстаньмо.

Первий міщанин.

Од гроба пріч! од тіла геть!

Другий міщанин.

О чесний пане! місце йому, місце!

Антоїї.

Не товпте ся до мене, станьте дальше!

Усі.

Назад! давайте місце! поступітесь!⁵⁹⁾

Антоїї.

Коли є сльози в вас, то наготуйтесь

Тепер їх проливати, миле братте

Ся тога кожному із вас знайома.

Я памятаю й день, коли її надів він.

Було се літнім вечером в наметї,

В той день, як Первіян переборов він.

Глядїть: се Кассей так пірнув кинджалом.

Двітеся: осьде Каска злюка вдарив
Се пропоров так Брут, його коханець.
Як витяг він залізо проклятуще,
Чи бачите, як кров бурхнула з ранн?
Кров Цезаря! мов до дверей метнулась:
Чи справді се так Брут страшенно грузнув?
Бо Брут у Цезаря був чистий ангел.
Судіть, боги, як він любив невдяку!
Се був удар між усіма найтяжшій.
Бо, як побачив благородний Цезарь,
Що й сей на нього кинувсь із кинджалом,
Невдячність більш ніж зрадницьке оружє
Подужала його. І розірвалось
Тоді велике серце, і закравши
Собі лице, упав великвій Цезарь
У стіп статуї славного Помпея,
Котру облив уже своєю кровю.
Яквій же був се, земляки, упадок!
І я і ви, і всі тоді ми вшали,
І звеселила ся кривава зрада.
Ви плачете... О! в вас проснулась жалість...
Се благодатні сльози. Добрі душі!
Ви плачете над ранами одежі,
Одежі Цезаря свого? Спогляньте-ж,
Ось сам лежить він у зрадницьких ранах.

Первий міщанин.

О жалібне видовище!

Другий міщанин.

О благородний Цезарь!

Третій міщанин.

О день гірквій, нещасний!

Четвертий міщанин.

О зрадники паскудні!

Первий міщанин.

О вид страшний, кривавий!

Другий міщанин.

Ми помсти, помсти хочемо! Помстїмось!

Ходїмо... вишукаймо... вбїймо...

Спалїмо! Нї один проклятий зрадник...

Антонїй.

Гей, стійте, земляки!

Первий міщанин.

Мовчіте! слухайте, що благородний

Антонїй скаже.

Другий міщанин.

Ми готові слухать.

Ми пїйдемо за ним, поляжемо з ним.

Антонїй.

Кохані, любі друзі, я не хочу

Подвигнуть вас на буйну колотнечу.

Вчинили се шановні вельми люде.

Не знаю, що їх змусило до вчинку,

Які досади — лишенько! — приватні.

Вони і мудрі і шановні вельми,

І певно знатимуть, що вам одвітить.

Сердець од них не одвертаю ваших.

Я не проречистий, як Брут; я проста,

Звичайна, як ви знаєте, людина,

Котра свого любвля друга. Знають

Про се і ті, що говорять про нього

Мені дозволили серед громади.

Бо в мене нї письменности, нї слова,

Нї значности, нї акції, нї дару

Підцьковувать людей на душогубство.

Я вмю говорити тільки правду;

Те вам кажу, що знаєте й самі ви;

Показую вам дорогїї рани,

Уста нїмі, нещасні, бідолашні.

Колиб я Брутом був, а Брут був мною,

Тодї-б я в полумє роздув вам серце,

І в кожду з Цезаревих ран крївавих

Вложив такий язик, що і камінне-б
У Римі піднялось на бунт і помсту.

Усі.

Збунтуймо ся!

Первий міщанин.

Спалімо Брутів дім!

Третій міщанин.

Гайда! ходім шукать конспіраторів!

Антоній

Ні, стійте, земляки. Ось що скажу вам.

Усі.

Гов! цитьте, цитьте! Слухайте Антона.

О благородний, добрий наш Антоній!

Антоній.

Мої ви друзі! ви йдете на осліп,

Не знаючи, що маєте робити.

Чим Цезарь заслужив таку прихильність?

Гай, гай! та'ж ви сього і не збагнули.

Скажу-ж вам. Ви забули про духовну,

Про завіщанне, про останню волю.

Усі.

А правда, правда! завіщанне! воля!

Остання воля! Прочитай духовну!

Антоній.

Ось та духовна, під його печаттю,

Під Цезаревою.⁶⁰⁾ Усім Римлянам

Дає він, кожному живому в Римі,

По сімдесять пять драхм грошима.

Другий міщанин.

О благородний Цезарь!... Помста, помста

За смерть його!

Третій міщанин.

Великоможний Цезарь!

Антоній.

Та вслухайте-ж терпеливо!

Усі.

Мовчімо! гов!

Антоній.

Ще вам одписує свої гульбища,
Свої приватні гаї й новії
Сади, посаджені по сей бік Тибра.
Се все вам завіщав з погомством вашим
До віку вічного, на втіху спільню,
Щоб походжали ви та веселились.
Такий був Цезарь. А коли-ж то буде
Знов другий?

Первий міщанин.

Ніколи, о, ніколи вже не буде!
Ходім, спалім у храмі його тіло,
І головешками підпалим зараз
Доми тих зрадників. Беріте тіло!

Другий міщанин.

Ідіте по багатте.

Третій міщанин.

Ламайте всі ослови.⁶¹⁾

Четвертий міщанин.

Трощіте всі лавки, і вікна й двері.
(Виходять міщане з тілом).

Антоній.

Тепер нехай воно гуля! Руїно,
Ти на ногах, — прямуй, куди захочеш! —
А що ти, хлопче?

Входить слуга.

Слуга.

Добродію, Октавій уже в Римі.

Антоній.

Де-ж він?

Слуга.

Він з Лепідом у Цезаревім домі.

Антоній.

Я зараз буду в нього на одвіди.

Прйбув він в саму пору. Щасте
Тепер веселе, і що тільки схочеш,
Все подарує нам.

Слуга.

Я чув, що Кассій
Із Брутом, наче божевільні,
Побігли з Риму.

Антоній.

Певно, од народу,
Що я підняв. Ну, до Октавія
Веди мене тепер! (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Вулиця.

Входить Цінна поет.

Цінна.

Сю ніч приснив ся сон мені, що ніби
Ми з Цезарем десь шували в купі,
І щось лихе душа моя віщує.
Я не хотів виходить із господи,
Та щось мене мов силоміць виводить⁶²).

Входять міщане.

Первий міщанин. Як тобі на імя?

Другий міщанин. Куди ти йдеш?

Третій міщанин. Де ти живеш?

Четвертий міщанин. Чи ти жонатий,
чи парубок?

Другий міщанин. Відповідай кожно-
му зараз.

Первий міщанин. Та й коротко.

Четвертий міщанин. Та й розумно.

Третій міщанин. Та й правдиво. Се буде найлучче.

Цінна. Як мені на імя? Куди я йду? Де живу? Чи я жонатий, чи парубок? Щоб відповісти кожному зараз і коротко і розумно і правдиво, скажу розумно: Я парубок.

Другий міщанин. Се все одно, що сказати: Хто женить ся, той дурень. За се не горе мені тріснути тебе. Далій, та просто!

Цінна. Просто йду на Цезареві похорони.

Первий міщанин. Як друг, чи як ворог?

Цінна. Як друг.

Другий міщанин. Се відповів просто.

Четвертий міщанин. А про житло, коротко!

Цінна. Коротко живу коло Капітоля.

Третій міщанин. Як тобі на імя, добродію? — правдиво.

Цінна. Цінна.

Первий міщанин. Розірвімо його на шматте: він конспірант.

Цінна. Я Цінна-поет, я Цінна-поет.

Четвертий міщанин. Розірвімо його за погані вірші.

Цінна. Я не конспіратор Цінна.

Другий міщанин. Дарма. Його зовуть Цінна. Вирвімо тільки його імя з його серця, та й нехай собі йде.

Третій міщанин. Розірвімо його! розірвімо його! А кете головешок! гов! Гей до підпалу! До Брута, до Кассия! пали все! А хто до Дециєвого дому, а хто до Касчяного, хто до Літарієвого! Гайда! (Виходять).

АКТ ЧЕТВЕРТИЙ.

Сцена перва.

Тамже. Сьвітлиця в Антопівім домі.

Антоній, Октавій і Лепід сьдять за столом⁶³).

Антоній.

То всі отсі умруть, що із значкамн?

Октавій.

І брат твій, Лепіде. Чи ти з тим згідний?

Лепід.

Я згідний.

Октавій.

То черкни його, Антоній.

Лепід.

З умовою, щоб не був жив і Публій,

Сестри твоєї син, Антоніє.⁶⁴)

Антоній.

Не буде жив. Дивись, черкну — і щезне.

Іди-ж тепер до Цезаря, Лепіде,

Та принеси сюди духовну. Треба

Подумати, що вчеркнути з неї.⁶⁵)

Лепід.

Де-ж я найду обох вас?

О к т а в і й.

Або тут же,

Або у Капітолї. (Лепід виходить).

А н т о н і й.

Слабовитий,

Нїкчемний чоловіча; не годить ся
Нї на що більш, хіба куди попхнути⁶⁶).
І що-ж? як на-трое ми світ розділим,
То він отсе між нами й буде третім?

О к т а в і й.

Коли так думаєш про нього, на що ж
Покликав ти його давати голос
У чорнім судї смерті і вигнання?

А н т о н і й.

Октавіє, я перш тебе родив ся.
Як ми говорами його окриєм,
То лекше буде нам на дорікання;
Нестиме-ж він говори не інакше,
Як золото осел у вюках носить.
Стогнатиме й потїтиме від праці,
А ми вести і поганяти будем.
Як принесе-ж наш скарб, куди нам треба,
То здіймемо свої вюки та й пустим
Сього осла, щоб він трепає ушима
Та пас ся на громадському майданї.

О к т а в і й.

Хоч що роби з ним, а сказати треба,
Що він бувалий і хоробрый воїн.

А н т о н і й.

Такий і кїнь мій і за те від мене
Одержує вівса хорошу мірку.
Я вчу сю тварь ударить, повернутись,
Стояти і летїти ослїш.
Мій дух всїм кїньським басуванням править.
Такий собі й Лепід де в чім удав ся.
Ми мусимо його учить, штовхати,

Водить на поводі сухоголовця.
Харчать ся він науками пустими
І передражнює старинну моду,
Що нинші вже давно поневіряють.
Про нього говори, як про худобу⁶⁷).
Тепер, Октавіє, я щось велике
Тобі скажу. Ось слухай! Брут і Кассій
Затягують на нас зтяжців. Треба
Нам їм не гаючись у вічі глянуть.
То нумо й ми прихвильників скликати,
Робити друзів, вистачати силу,
І сю ж мінуту засідаймо в раду,
Як скриті речі добре розпізнати,
І явне лихо добре одвернути.

Октавій.

Так в раду, в раду: бо прийшлося нам круто.
Кругом нас гавкає ворожа сила,
А хто всміхаєть ся, і той, бою ся,
Таїть у серці міліони злощів. (Оба виходять).

Сцена друга.

Перед Брутовим наметом у таборі під Сардесом.

Тулумбаси. Входять Брут, Люцілій, Люцій та воїни. Ті-
тіній та Піндар назустріч⁶⁸).

Брут.

Стій!

Люцілій.

А стійте, гов! кажіте гасло.⁶⁹)

Брут.

Ну що, Люціліє? Вже Кассій близько?

Люцілій.

Тут під рукою. Ось від нього Піндар
Прибув до тебе з панським привітанням.

(Піндар подає лист Брутови).

Брут.

Гаразд мене вітає. Пан твій, Піндаре,
Чи сам собою, чи з лихої ради
Перемінив ся так, що я хотів би,
Щоб те, що сталось, та назад відсталось.
Ну, та коли він тут, я заспокоюсь.

Піндар.

Я не сумнююсь, що благородний пан мій
Покажеть ся таким, яким він справді,
Розсудливим і повним чести.

Брут.

Певно.

Люціліє, ходи на одно слово.
Як він тебе прийняв?

Люцілій.

Учтиво досить,

З повагою, та вже без панібратства,
І не з такими дружніми речами,
Як се бувало.

Брут.

Ти мені малюєш,

Як то горяча приязнь остиває.
Бо знай, Люціліє, коли прихильність
Зачне занепадати і вмпрати,
Вона аж геть вдаєть ся ув учтивість.
Без хитрощів правдиві й щирі душі,
Лукаві-ж люде — мов гарячі шкапи,
Що з виду кіньми добрими здають ся,
А скоштувавши острогів кривавих
Повурять ся, немов лихі коняки,
І не видержують свої проби.
То він сюди з потугою прямує?

Люцілій.

Сю ніч стоятьмуть вони у Сардах,
А більша часть комінника прибуде
Із Касснем. (Марш за сценою).

Брут.

Чи чуєш? вже й примчав ся.
Иди повагом Кассию назустріч.

Входить Кассій із воїнами.

Кассій.

Стій, гов!

Брут.

Стій, гов! Подайте-ж гасло далій.
(За сценою: „Стій, гов“! — „Стій, гов“! — „Стій, гов“!)

Кассій.

Скривдив еси мене, мій чесний брате.

Брут.

Судіть мене боги! Не знає кривди
За мною й ворог: якже брат дознав ся?

Кассій.

Ти хочеш, Бруте, заховати кривду
Під сим тверезим видом. Тільки-ж знаєш?...

Брут.

Вгамуй ся, Кассіє, і поволеньки
Вселовлюй ся в своїх докорах. Знаю
Тебе я добре й так. Чи то-ж подоба
Нам лаятись перед двома військами?
Нехай вбачають тільки нашу дружбу.
Звели їм уступить; тоді в наметі
У мене вибухли свої докори.
Я буду слухати тебе без перериву.

Кассій.

Накажеш, Півдаре, там отяманню,
Щоб з військом уступили трохи з ґрунту.

Брут.

І ти, Люціліє, теж саме зробиш.
Нехай до нашого намету люде
Не наближають ся, поки розмова йтиме.
Стань із Тітієм коло ввіходу.

(Виходять).

Сцена третя.

У Брутовім наметі. Люцілій і Тітіній трохи'оддалік.

Входять Брут із Кассієм.

К а с с и й.

Скривдив єси мене, що так жорстоко
Обвинуватив Люціюса Пеллу
За хабарі, що брав він од Сардянців; ⁷⁰⁾
Скривдив і тим, що не вважав на листи
Мої про нього : а я чоловіка
Знав добре.

Б р у т.

Сам себе скривдив ти,
До мене пишучи в такому ділі.

К а с с и й.

Не час тепер ганяти ся за всяким
Переступом дрібним, щоб покарати.

Б р у т.

То знай же, Кассіє, що люде судять
Тебе самого за нечисту руку : ⁷¹⁾
Ти продаєш, мовляли, недостойним
За золото отаманства.

К а с с и й.

Нечисту...

Нечисту руку? Я? Не будь ти Брутом,
Клянусь богами, ти-б замовк на віки.

Б р у т.

Твоє імя вповажнює і підкуп;
Тим карне право голову ховає.

К а с с и й.

Як! карне право?

Б р у т.

Згадай Березоль, березольні іди:
Від кого й за що впав великий Цезарь? ⁷²⁾

Юлій Цезарь.

Чи доторкнувсь до нього хто ледачий?
Чи хто пірнув його не задля кари?
Як! то се з нас такий хто небудь буде,
Що вбив найпершого у світі мужа,
Щоб тільки злодіякам потурати?
І ми собі запакоstimo руки
Паскудним хабаром, і нашу славу,
Широке займище гонорів наших
Запродамо за пригорщ того сьміття!
Любійше бути псом мені і гавкати
На місяць, ніж таким-ось Римлянином.

К а с с и й.

Не гавкай же на мене: не позволю!
Не забувай ся так, на мене напустившись.
Я воїн, старший за тебе по службі, ⁷³⁾
І знаю більш, чого хто дослужив ся.

Б р у т.

Ні, Кассіє, ти більш мене не знаєш.

К а с с и й.

Ні, знаю.

Б р у т.

Ні! кажу тобі, не знаєш.

К а с с и й.

Не сердь мене, а то і я забудусь.
Пожаль ся сам себе, і не спокушуй...

Б р у т.

Ах, ти легкодуху!

К а с с и й.

Чи се-ж можливе?

Б р у т.

Ось слухай, бо я хочю говорити.
Невже я попуск дам гніву твому?
Злякаюсь, що дурний на мене зирить?

К а с с и й.

Боги! і я се все терпіти мушу?

Брут.

Се все? ще й більш. Біснуй ся, поки горде
Твоє порветь ся серце. Іди, показуй
Твоїм рабам, як вельми ти розсердивсь.
Нехай твої невільникки трусять ся.
Я мушу задню пасти? мушу гнутись?
Перед твоїм дурним гонором лазить?
Клянусь богам, сам ти переварш
Отруту власної досади й злости,
Хоть би тобі і луснуть додело ся.
Бо від сьогодні буду реготати,
Як ти розприндиш ся.

Кассий.

Так от якої?

Брут.

Ти кажеш, що ти луччий воїн. Добре;
То доведи-ж, що хвалиш ся не дурно,
І се мені велика втіха буде.
Я вчитись рад у тих, що більше вміють.

Кассий.

Ти всяким робом кривдиш мене, Бруте.
Я не сказав, що луччий, тільки старший.
Чи я-ж сказав?

Брут.

Хоть би й сказав, байдуже.

Кассий.

Не сьмів би й Цезарь так мені сказати.

Брут.

Ти й не посьмів би так його скушати.

Кассий.

Я не посьмів би?

Брут.

Ні.

Кассий.

Я не посьмів би?

Брут.

Пожалував би свого віку.

Кассій.

Слухай!

Ти сам себе аж надто не вбезпечуй,
Що я до тебе так прихильний вельми:
Зроблю таке, що послі й пожалкую.

Брут.

Тв, Кассіє, зробив уже зо мною
Таке, що мусиш потім жалкувати.
Нема в твоїх погрожуваннях страху:
Бо я узброївсь чесністю так міцно,
Що се мов вітер мимо мене віє,
А я про те й байдуже. Я до тебе
По гроші послав, а ти не хочеш
Мене обмислить ними. Я-ж не хочу
Ніяких грошей кривдою зібрати.
Клянусь небом, лучче власне серце
Перетоплю на гроші, і на драхми
Порозливаю кров, ніж із нетяги,
Із рук його мозолявих крутити
Його убогі крихти беззаконством.
Я послав по золото до тебе,
Щоб заплатити за службу легіонам,
І ти не дав мені. Хиба-ж се Кассій?
Хиба-ж я так тобі відмовив. Каю?
Коли Марк Брут да так оскупердіє,
Що з скрвнями зачинить ся від друга,
Боги! направте всі громи на нього
І сокрушіть його на прах!

Кассій.

Ні, Бруте,

Я не сказав „не дам“.

Брут.

Ні, ти сказав так.

К а с с и й.

Кажу, що ні! а тільки той був дурень,
Хто мій одвіт приніс до тебе, Бруте.
Ти розірвав мені докором серце.
Друг мусить переносить хиби друга,
А Брут мої перевеличив хиби.

Б р у т.

О, ні! поки мене не розірвали.

К а с с и й.

То ти мене не любиш?

Б р у т.

Тільки хиби

Твої мені не любі.

К а с с и й.

Дружнє око

Ніколи хиби таких би не вбачало.

Б р у т.

Не добачало-б їх підхлібнє око,
Хоть заввишки були-б вони з Олімпа.

К а с с и й.

Иди-ж, Антоніє з Октавієм,
Иди над Кассієм одним помсти ся.
Бо Кассію життє вже остогидло.
Ненавидить його отсей, кого він любить;
Поневіряє ним його брат рідний
І мов невольника його картає.
Які він має хиби, всі в реєстрі,
Всі вписані у записную книжку
І вивчені, щоб тикать йому в вічі.
О! я не можу виплакати духа
З моїх очей, і плачучи умерти.
Ось меч мій, ось тобі і голі груди,
А в грудях серце над скарби дорожше,
Над Плютусові шахти цвирозлоті.
Коли ти Римлянин, на, вирви зараз!
Я золота не дав тобі, на-ж серце.

Ударь, як Цезаря еси ударив.
Бо і в той час, як ти його найбільше
Ненавидів, ти і тоді його ще більше
Любив, ніж Кассія коли у житні.

Б р у т.

Сховай свого меча і скільки хочеш
На мене гримай: маєш повну волю.
Роби що хоч — безчестя буде жартом.
О Кассе! ти в дружбі із ягнятком,
В котрому гнів — мов той огонь у кремні.
Ударять по йому, він сипле іскри,
І зараз же ізнов холодний.

К а с с и й.

Як же?

То Кассий для того живе на світі,
Щоб тільки бути забавкою Бруту
Підчас своєї туги і досади?

Б р у т.

Се я і сам сказав тобі в досаді.

К а с с и й.

Ти признав ся, Бруте? Дай же руку.

Б р у т.

На із рукою й серце.

К а с с и й.

Бруте!

Б р у т.

Що там?

К а с с и й.

Невже-ж ти, люблячи, знести не можеш,
Як я забудусь у палкім гуморі,
Котрий мені по матері достав ся?

Б р у т.

Ні, можу, Кассе, і вже надалій,
Як визвіриш ся ти на свого Брута,
Він думатиме, що се твоя мати
Його картає словом, та й байдуже. (Гук за сценою).

Поет із за сцени.

Так ні-ж бо! смерть хиба мене зупинить.⁷⁴⁾

Входить поет.

Кассій.

А що се? що там сталося?

Поет.

Соромтесь, гетьмани! що в вас на думці?

Любитись вам, дружити подобає.

Хто жив на світі довше, той се знає.

Кассій.

Ха, ха! як скверно цвнїк сей рихмує!

Брут.

Геть звідсіля, бурлако, грубіяне!

Кассій.

Не сердь ся, Бруте, на його удачу.

Брут.

Я знав би се. та він не знає часу.

Про що під час війни сї мартопляси?

Геть звідси, гайдабуро!

Кассій.

Геть! іди вже.

(Виходить поет).

Входять Люцілій і Тітіній.

Брут.

Люцілій і Тітіній, повелїте,

Щоб таборилось на ніч отаманнє.

Кассій.

Та й повернїть з Мессалою негайно.

(Виходять Люцілій і Тітіній).

Брут.

Гей, Люцнє, подай вина у чашу!

Кассій.

Не думав я, щоб ти так дуже сердивсь.

Брут.

О Касснє! багато в мене горя.

К а с с и й.

То й філософія твоя даремня,
Коли случайним бідам ти підвладний.

Б р у т.

Ніхто не переносить горя лучче...

Умерла Порція.

К а с с и й.

Як, Порція!

Б р у т.

Умерла.

К а с с и й.

То як же я влизнув од смерти в тебе,

Що перекорював тебе так вельми?

О тяжко непереносна́ утрата!...

З якої-ж болісти?

Б р у т.

З журби в розлуці

І суму, що Антоній та Октавій

Так в силу вбили ся.. бо враз зо смертю

Її прийшла й ся вість до мене...

Се збожеволпло її нещасну,

І як лишилась без прелуги дома,

То проковтнула жару.⁷⁵⁾

К а с с и й.

І скінчилась?

Б р у т.

Так, і скінчилась.

К а с с и й.

О боги безсмертні!

Входить Люцій із вином і свічками.

Б р у т.

Не говори про неї більш! Подай лиш

Коряк вина. Тут утоплю все горе.

К а с с и й.

Я рад би, Бруте, серцем відозватись

На благородний тост. Налий же, Люцій,

Аж поки через край вино поллеть ся.
Ніколи не наплюсь любовю Брута (Пе).

Вертаєть ся Тітінїй із Мессалою.

Ввіходь, Тітине, й ти Мессало любий.

Посядемо кругом сієї сьвічки

Та поговоримо про наші справи.

К а с с и й.

Ти вмерла, Порціє!

Б р у т.

Ні слова більше!

Мессало, я одержав кілька листів,

Що молодий Октавій та Антонїй

Ідуть на нас з могутнім вельми військом,

Прямуючи шляхами на Філіппі.

М е с с а л а.

Про се писали і до мене, Бруте.

Б р у т.

З яким же ще додатком?

М е с с а л а.

Що Октавій,

Антонїй і Лепід сто сенаторів

Проскрипціями й вигнаннем згубили.

Б р у т.

Тут наші дописи ріжяють ся трохи:

Про сімдесять мені писали, і між ними

Лічили й Ціцерона.

К а с с и й.

Ціцерона?

М е с с а л а.

Нема його! В проскрипцію попав ся.

А від жони ти мавш вісти, пане?

Б р у т.

Ніяких.

М е с с а л а.

Нічого про її тобі й не пишуть?

Брут.

Нічого.

Мессала.

Се мені на вдивовижу.

Брут.

На що се ти питаєш? Може чув що?

Мессала.

Ні, ні.

Брут.

Кажи, як Римлянин, по правді.

Мессала.

Прійми-ж, як Римлянин, всю правду:
Бо певна річ, що вмерла, та ще й чудно.

Брут.

Ну, так прощай же, Порцве... Усі ми,
Мессало, мусимо колись умерти.
Ся думка, що й вона-б колись умерла,
Дає мені тепер терпіння силу.

Мессала.

Великі люде так великі втрати
Терпіти й мусять.

Кассий.

Я се добре знаю,

Так як і ви! терпіти-ж, — ні, не в силах.

Брут.

А нумо-ж братвсь до живого діла!
Чи не пійти нам прямо на Філіппі?

Кассий.

Не думаю, щоб се було гаразд.

Брут.

Чом?

Кассий.

А ось чом. Лучче, як сам ворог стане
Шукати нас. Потратить він запаси,
Потомить військо, і собі зашкодить;

А ми собі на лежах з упокоєм
Випочиваєм бодрі і готові

Б р у т.

Хороші ради уступають луччим.
Країна між Філіппами і нами
Нам підлягає тільки по неволі,
За наші контрибуції сердита.
Як піjde непрвитель через неї,
То буде повно тих людей у нього,
І прийде він сюди з великим духом.
Всі ті вигоди ми в його однієм,
Як явимось туди самі до його
І сей народ за спиною поквнем.⁷⁶⁾

К а с с и й.

Ось слухай, любий брате —

Б р у т.

Вибачай бо.

Ще-ж ти зміркуй і те, що наші друзі
Нам оддали свої найбільші сили,
Що легіони в нас до краю повні,
І діло наше вже поспіло зовсім;
Що враг наш підбиваєть ся у гору,
А ми готові к заходу спускатись.
В ділах людських прилив також буває.
Користуйсь ним, — фортуна пофортунить,
А пропусти, — усе верстаннє жизнью
Застрягне на мілях, на бідуванні.
Отсе-ж тепер ми так у повнім морі,
І мусимо течення пильнувати,
Або втерять нагоду щасливу.

К а с с и й.

Ну, будь по твому; рушаймо,
І під Філіппами на нього вдармо.

Б р у т.

Під нашу раду ніч глуха підлізла.
Природа нужді мусить уступити.

Обманимо її коротким опочивком.
Нема чого сказати ще?

К а с с и й.

Немає.

Добраніч. Встаньмо рано та й рушаймо.

Б р у т.

Подай опончу, Люцій. (Виходить Люцій).

На добраніч,

Мессало і Тітіне, добрі друзі! —

Добраніч, Кассє мій благородний!

Спи твердо.

К а с с и й.

О мій любий брате!

Недобре ми сю ніч розпочинали.

О, щоб же наші душі не ділились

Ніколи більше так! Ніколи, Бруте!

Б р у т.

Тепер усе гаразд.

К а с с и й.

Добраніч, батьку.

Б р у т.

Добраніч, брате.

Тітіній і Мессала.

На добраніч, пане,

Гетьмане наш.

Б р у т.

Усім вам на добраніч.

(Виходять Кассий, Тітіній і Мессала).

Вертаєть ся Люцій із опончею.

Давай опончу. Де твоя бандура?

Л ю ц и й.

Тут у наметі.

Б р у т.

Ге! ти зовсім сонний.

Бідаха! не внию тебе: зморив ся.

Гукни хоть Клявдия з ким небудь иньшим.
Нехай заснуть на подушках в наметі.

В а р р о н.

Та ми й постоїмо, коли се вгодно.

Б р у т.

Ні, ні, лягайте; ляжте, добрі люде.
Я може ще надумаюсь як иньше.
Глянь, Люцве, ось книга, що шукав я.
Я положив її в опончу, у кишеню. (Слуги лягають).

Л ю ц и й.

Я й знав, гетьмане, що вона у тебе.

Б р у т.

Не сердь ся, хлопче! Я знай забуваю.
Чи зможеш вдержати важкі ще очі
І вдарить раз чи два в бандурні струни?

Л ю ц и й.

Зможу, коли ви zvolите, мій пане,

Б р у т.

Удар же, хлопче, в струни! Я вже надто
Тебе турбую за твою готовість.

Л ю ц и й.

Се єсть мій довг, наш милостивий пане.

Б р у т.

Не мушу правити й довгу не в пору,
Бо молода кроз одпочить жадає.

Л ю ц и й.

Я виспав ся вже, милостивий пане.

Б р у т.

Се добре діло. Ще й навпослі заснеш.
Я не задержу довго. Не поляжу,
То буду добрим я до тебе... (Музика і пісня).
Се сонне щось. О сні мертвотворящий!
Ти вже наліг як оливо на хлопця,
Що йграв тобі у кобзу! Любий хлопче,

Добраніч! Не будятиму вже більше.
Та так хитаючись розібеш кобзу.
Візьму її від тебе. На добраніч,
Мій хлопче! А подивимось у книгу.
Се я й листка не заломив читавши?
Здасть ся, я аж ось де зупинив ся. (Сідає).

Входить Цезарів дух.⁷⁷)

Як свічка ся горить неясно... Га! А хто се?
Се мабуть стуманілі мої очі
Дивоглядну мару мені втворили.
Вона на мене йде. Що ти такеє?
Чи бог який, чи ангел, чи диявол,
Що кров морозиш, волос підіймаєш?
Кажи мені, чи справді ти що небудь?

Дух.

Я, Бруте, твій злий дух.

Брут.

Чого-ж прийшов ти?

Дух.

Сказати, що під Філіппами побачиш
Мене.

Брут.

То я ще раз тебе побачу?

Дух.

Так, під Філіппами. (Дух зникає).

Брут.

То що ж? і добре.

Я й під Філіппами тебе побачу...
Чого ти зник? Я тільки що зосьміявсь.
Злий духу, я хотів би дещо більше
Поговорить з тобою. Хлопче! Люцій!
Варроне! Клявдіе! прокиньтесь, встаньте!
Чи чуєш? Клявдіе!

Люцій.

Ослабли струни.

Брут.

Йому здається і ві сні, що грає.

Прокинься, Люцій!

Люцій.

Що вам, що, мій пане?

Брут.

Чого ти так кричав? Хвіба що снилось?

Люцій.

Мій пане, я не знаю, чи кричав я.

Брут.

Кричав єси. Що там тобі приснилось?

Люцій.

Нічого, пане мій.

Брут.

То спи-ж ізнов. Гов, Клявдіє! чи чуєш?

Та годі-ж спати, козаче!

Варрон.

Що, мій пане?

Клявдіє.

Що, пане мій?

Брут.

Чого ви так кричали?

Варрон і Клявдіє.

Хвіба кричали, пане?

Брут.

А кричали.

Що снилось вам?

Варрон.

Нічого, пане мій.

Клявдіє.

Мені також нічого.

Брут.

То ідіте-ж

Та клявйтесь мойому побратиму,

Нехай рушає табором варані.

І ми рушаєм.

Варрон і Клявдий.

Ідемо, гетьмане.

(Заслона).

А К Т П Я Т И Й.

Сцена перва.

Долина під Філіппами.

Входять Антоній, Октавій і їх військо.

О к т а в і й.

Бач, я, Антоніє, не помилив ся.
Казав єси, що ворог не посьміє
Зійти у низ з високого підгір'я:
А от же й ні: стоїть він перед нами,
І під Філіппами готов на нас ударить,
Відказуючи перш, ніж ми спитаєм.⁷⁸⁾

А н т о н і й.

Ба! я їм в серце вліз, і добре знаю,
Про що се робить ся. Вони-б то раді
У всяке иньше місце йти, і сходять
У низ із ляканого храбрування,
Вповаючи, що в наших мислях будуть
Хоробрими вояками. Куди там!

Входить посланець.

П о с л а н е ц ь.

Готуйтесь, гетьмани: вже непрвитель
Іде на нас, вшикований до бою.

Юлій Цезарь.

Криваві знаки бою повівають,
І треба нам робити щось негайно.

А н т о н і й.

Веди, Октавіє, свої хоругви
Повагом по лівому боці поля.

О к т а в і й.

Ні, по правому; ти-ж держись лівого.

А н т о н і й.

Не час тепер зо мною торгуватись.

О к т а в і й.

Я не торгуюсь, я так хочу.⁷⁹⁾ (Марш).

Тулумбаси. Входять Брут, Кассій і їх військо, Люцілій,
Тітіній, Мессала і інші.

Б р у т.

Вони стоять і розговору хочуть.⁸⁰⁾

К а с с и й.

Стій тут, Тітініє; ми мусим вийти
На розговор із ними.

О к т а в і й.

Чи не дасть нам,

Антоніє, знак бою?

А н т о н і й.

Підождімо

їх наступання, Цезарю. Ходімо!

Нас гетьмани на розговор чекають.

О к т а в і й.

Стояти тихо, поки гасло буде.

Б р у т.

Попереду слова, а там і вдари.

Чи так, земляцтво?

О к т а в і й.

Тільки-ж се не з того,

Щоб ми, як ви, слова любили більше.

Б р у т.

Октавіє, слова хороші лучче

Лихих ударів.

А н т о н і й.

Бруте, ти говориш
Хороше слово й за лхвм ударом:
А сьвідком дїрка в Цезаревім серці,
Котру пробив еси гуканнем: „Многа
Лїта тобі, наш Цезарю! вітаєм!“

К а с с и й.

Антонїє, ми й доси ще не знаєм
Твоїх ударів, та за те словами
Підрізуєш ти чисто бжолы в Гїблы,
Не зоставляючи їм меду й каплї.⁸¹⁾

А н т о н і й.

Та зоставляючи жало.

Б р у т.

Се правда,

Ба і без голосу: бо ти украв їх голос.
Розумно робнш, що перед кусаннем
Погрожуєш.

А н т о н і й.

А ви, падлюкы, не грозили,
Як ваші підлі кинджалы зубились
У Цезаревих ребрах. Ви, мов малпы,
Показували зуби; мов собаки
Вертілись під ногами, і по рабськы
Лизали Цезареві руки й ноги;
А в ту мїниту ваш проклятий Каска
Мов пес упив ся — Цезаревы в шню.
О, ви лестивці!

К а с с и й.

Ге! лестивці!.. Чуєш?

За се вже сам собі подякуй, Бруте.
Язык сей не кусав би нас сьгодні,
Колиб ти Кассия тоді послухав.

О к т а в і й.

До дїла, вже, до дїла! Ми потїєм
Од перекорів; то нехай же лучче

Від доказу сей піт почервоніє.
Дивітесь : ось мій меч на конспірантів.
Коли-ж його у піхву я схочу?
Як помстимось за трийцять і три рани
У Цезаря, або ще й другий Цезарь
Мечі сих зрадників собою нагодує.

Брут.

Ні, Цезарю, ти не умреш од зради,
Хиба привів її з собою.

Октавій.

Я й надіюсь,

Що я родив ся не на те, щоб згинуть
Од Брута.

Брут.

О! колиб ти і найлуччий
Був у роду своїм, то і тоді не міг би
Бажати благороднійшої смерти.

Кассій.

Сварливий жак не варт такої чести
У спілці з піяком і комед'янтом.

Антоній.

Дід Кассій все однакий.

Октавій.

Годі! йдімо.

Ми кидаєм вам, зрадники, наш визов
У зуби. Сьмієте сьогодні вдарить,
Виходьте в поле; а коли не змога,
Виходьте, як почувте апетит.
(Виходять Антоній, Октавій і їх військо).

Кассій.

Бурхай же, вітре, надимайтесь, хвилі!
На море, човне! Бура розгулялась,
І над усім тепер случай панує.

Брут.

Люціліє, ходи сюди на слово.

Люцілій.

Гетьмане? (Брут із Люцілієм відходять на бік).

Кассій.

Гов, Мессало!

Мессала.

Що, гетьмане?

Кассій.

Сьогодні день моїх родин, Мессало.
Дай руку, будь за свідка, що і я так,
Як той Помпей, тепер спуститись мушу
У наших вольностях на щастє битви.
Ти знаєш, я держав ся Епікура,
І по його ясній науці думав.
Тепер же я перемінив свій розум,
І трохи вірую у віщуваннє.
Як вийшли ми із Сардів, два великі
Орли спустились на передній стяг наш,
І в воїнів із рук хапали страву.
Вони нас провели аж до Філіппів,
І полетіли геть сьогодні в ранці,
А на їх місце вороннє злетілось,
І з пугачами понад головами
У нас літає, хижо позирає,
Мов ми вже справді їх похила здобич.
А тїнь од них здаєть сь нам зловіщим
Покривалом, що верило наше військo,
Готове вже з душею розлучитись.⁸²⁾

Мессала.

Не вір такому.

Кассій.

Вірю тільки частю :

Бо дух мій бодр, і я на те наваживсь,
Щоб небезпеки зустрічать статочно.

Брут.

Так, так, Люціліє.

К а с с и й.

Тепер, мій Бруте,
Мій благородний Бруте, помолити ся,
Щоб нам боги допомогли сьогодні,
Щоб нам прожити на світі з упокоєм
І в любій дружбі старість привітати!
Та, як діла людські все непевні,
Подумаймо й про гірше, що складеть ся.
Коли втеряєм битву, се між нами
Остання буде бесіда. Ну, що-ж ти
Робитимеш тоді?

Б р у т.

Зістанусь вірним

Науці філософії тієї,
Котрою вичуватив я Катона
За смерть, що сам собі він заподіяв.
Не знаю й сам, чого. та так здається,
Що легкодущність се була б і підлість,
Боятися того, що може буде,
Й самому власну смерть попередити.
Вворужившись терпінням, буду ждати
Призволу свл високих, що над нами.⁸³⁾

К а с с и й.

То, як не наша візьме, ти допустиш
Вести себе по вулицях в тріумфі?

Б р у т.

Ні, Кассіє, о, ні! сього не думай,
Щоб благородний Римлянин дозволяв
Водити себе по Римі у кайданах.
Для сього в Брута надто дух високий.
Та день сей все-ж бо мусить закінчити
Ту справу, що счалась у березолі,
У іди, і чи нам ще доведеть ся
Зустріти ся коли, сього не знаю.
Тим приймемо тепер прощання вічне.
На віки, Кассіє, прощай на віки!

Зустрінемося ізнов, — засьміємося,
А ні, то й добре, що ми попрощалися.

К а с с и й.

На віки, Бруте мій, прощай на віки!
Зустрінемося ізнов, вєсмїхнемся справді,
А ні, то се гаразд, що попрощалися.

Б р у т.

Ну, так веди ж нас!... О, колїб то можна
Нам знать кєнець трудів, перш нїж настане!
Та вже-ж скінчить ся день сей, то й побачим.
Рушай, агов! рушаймо! (Виходять).

Сцена друга.

Тамже. Поле битви. ·

Бєвий галас. Входять Брут і Мессала.

Б р у т.

Лети, лети, Мессало, доручи їм,
Тим лєїонам з того боку сю цідулу!
(Битва реве ще голоснїйше).

Нехай ударять дружно: бо я бачу —
Октавовє крило стоїть ослаблїм.
Як з разу вдаримо, то й перевернем.
Лети, лети, Мессало: всїм наперти! ⁸⁴)

Сцена третя.

Тамже. Друга часть поля.

Бєвий галас. Входять Кассий і Тїтїній.

К а с с и й.

О, подивись Тїтїній! глянь, втїкають!
Я і своїм став ворогом: ледачі!

Ся корогва, глянь, показала спину.
Я вбив падлюку й взяв її од нього.

Тітіній.

О Кассіє! Брут поспішив із гаслом.
Узявши гору над Октавом, ринувсь
Аж надто жваво. Воїни на здобич,
А їх Антоній обгорнув тим часом.

Входить Піндар.

Піндар.

Втікай, мій пане, далій, далій!
Антоній у твоїх уже наметах.
О благородний Кассіє! втікай же.

Кассій.

Воно далеко геть. Споглянь, Тітіній!
Чи се мої намети, де палає?

Тітіній.

Твої, мій пане.

Кассій.

Ну, Тітіній, сядь же

Ти на мого коня, і острогамив
Бий в черево, поки домчить до війська
Он-онде, та й назад, щоб знав я певно,
Чи наше то, чи то вороже військо.

Тітіній.

Вернусь сюди так хутко, мов подумав. (Виходить).

Кассій.

Злізь, Піндаре, на сю стрімку моглиу!
У мене здавна очі туповаті.
Дивись у слід Тітінію, і що там
Побачиш на-полї, кажи. (Виходить Піндар).

Сьогодні

Я дихать став, і время обернулось,
І де почав, там і скінчити мушу.
Зробила жизнь моя свій круговорот.
Ну, що, пріятелю? що?

Піндар (із за сцени).
О, мій пане!

Кассій.

Що там?

Піндар.

Уже кругом Тітінія обсіли
Комінником... от-от його настягнуть!
Та він летить... Вже мало не на ньому...
Ой, ой, Тітініє!... Із коней злязять...
О! він також... Уже в неволі.
Чи чуєш гук? Се з радощів гукають.

Кассій.

Ізлазь назад: шкода дивитись більше.
О, ти легкодуху! отсе тобі доживти,
Щоб луччого взяли перед очима друга!

Входять Піндар.

Іди сюди, козаче!

Я взяв тебе у Парфії в неволю.
Я пощадив тебе, а ти покляв ся,
Що все робитимеш, чого я схочу.
Тепер прошу, додерж своєї клятви.
Од нині будеш вільний, тільки слухай.
Сей меч пройшов крізь Цезарево тіло.
Візьми-ж його і вдарь мене у груди.
Мовчи! ні слова! на бери рукоять,
І, як закрию я лице, оттак, о,
Рази!... (Піндар пробиває його).

О Цезарю! ти відомщений,

Та ще й мечем, що вбив тебе самого... (Умирає).⁸⁵⁾

Піндар.

Отсе-ж я й вольний; та ніколи в світі
Я не хотів би вільности такої.
О Кассіє! далеко я втікаю.
Ніхто з Римлян не чутиме про мене. (Виходить).

Вертають ся Тітіній і Мессала.

Мессала.

Ми тільки поміняли ся, Тітіній.
Октавія побив так Брут великий,
Як Кассія полки побив Антоній.

Тітіній.

Возвеселить се Кассієве серце.

Мессала.

Де-ж ти його оставив?

Тітіній.

У турботі

Тут з Піндаром коло могилы.

Мессала.

Чи се-ж не він лежить?

Тітіній.

Лежить він чудно,

Мов неживий... О бідне моє серце!

Мессала.

Ні, се не він.

Тітіній.

Ні, він, о, він, Мессало!

Та Кассія нема уже на світі. —

О ти, вечірнє сонце! як червоне

Своє проміннє лещ ти против ночи,

Так у крові день Кассів погаснув.

Зайшло вже римське сонце! день наш зникнув;

Нависли хмари й роси небезпечні.

Ми вже своє зробили. Се непевність

Про нашу справу наробила лиха.

Мессала.

Одна непевність наробила лиха.

О помилко, ненавидна дитино

Зневіри! на що ти малюєш

Уму живому те, чого й немає зовсім?

О помилко! зачавшись вельми скоро,

Не зродиш ся ніколи ти щасливо :
Ти губиш матір, що тобою ходить.

Тітіній.

Де-ж Піндар? Піндаре! гов! де ти?

Мессала.

Шукай його, Тітіній! я тимчасом
Пійду і в благородні уші Брута
Встромлю сю вість; встромлю її, Тітіній,
Бо гостра сталь і ядовиті стріли
Були-б такі-ж приємні уху Брута,
Як і ся вість нещасна.

Тітіній.

Йди, Мессало,

Я-ж пошукаю Піндара тимчасом.

(Виходить Мессала).

На що ти посилав мене, хоробрий
Мій Кассіє? Та'ж я зустрівсь з твоїми
Приятелями. Се-ж вони на мене
Вінок побіди гучно возложили,
Щоб я тобі його оддав негайно.
Хиба-ж не чув ти, як вони гукали?

О леле! ти собі все нинше протовкмачив.

Візьми-ж його! Дай, я тебе ввінчаю.

Твій брат звелів тобі його віддати,

І я його вволю волю. Бруте!

Йди-ж боржій сюди та подиви ся,

Як Кассія твого я возвеличив. —

Простіть мені, боги! се римський звичай...

О мечу Кассіє! пройди мені крізь серце.⁸⁶⁾

(Пробиває себе і впадає).

Боевий галас. Вертаєть ся Мессала з Брутом, молодим
Катоном, Волюмнієм і Люцілієм.

Брут.

Де-ж він, Мессало? де його тут тіло?

Мессала.

От там, оплакує його Тітіній.

Брут.

Тітвій до гори лежить.

Катон.

Убитий!

Брут.

О Цезарю! який ти ще могутній!
Твій дух кругом нас ходить і незримо
Мечі нам в серце наше направляє.

(Битва гуде стиха).

Катон.

Тітвій хоробрій! Подивітесь,
Як Кассія він мертвого вповажив!

Брут.

Чи єсть іще таких у Римі двоє,
Як сі? Прощай, останній Римлянин!
Тобі товариша вже Рим не зродить.
Тепер не можу, друзі, більше плакати
Над сьм покійником. Та я знайду ще,
О Кассіє! знайду я час для сього.
Ходімо ж. Мертве тіло одвезіте
У Фассос: похорон посеред стану
Стривожив би нам військо.⁸⁷) Ну, ходімо-ж
На поле битви. Лябео та Флявій,
Поставте в лави та вшикуйте військо. —
Ще три години тільки; ще до ночі
Попробуєм, Римляне, вдруге щастя. (Виходить).

Сцена четверта.

Друга часть поля.

Боевий галас. Входять б'ючись воїни обох військ, потім
Брут, Катон, Люцілій і иньші.

Брут.

Ще, земляки! О, стіймо, браттє, міцно!

К а т о н.

Який байстрик не встоїть? Хто за мною?

Я обявлю імя моє по війську. —

Я Марків син Катонів, гов! я ворог

Тиранів, гов! я друг землі своєї.

Я Марків син Катонів, гов! за мною!⁸⁸⁾

(Наступає на неприятеля).

Б р у т.

А я, я Брут, я Маркус Брут, щоб знали!

Я друг землі моєї, знайте, друзі!

(Виходить напіраючи на неприятеля. Катон падає).

Л ю ц і л і й.

О молодий Катоне благородний!

І ти упав? Ну, що? ти, як Тітіній,

Поліг хоробрим робом і засьвідчив,

Що ти Катонів син.

Первий воїн.

Смерть, чи здавай ся!

Л ю ц і л і й.

Здаюсь, щоб тільки вмерти. Ось і плата

За те, щоб ти убив мене на місці. (Даючи гроші).

Вбивай же Брута: сим себе прославиш.⁸⁹⁾

Первий воїн.

Е, ні! не вбю! Се благородний бранець.

Другий воїн.

Дай місце, гов!

Скажіть Антонію, що Брут піймав ся.

Первий воїн.

Я доложу. Та ось він сам надходить.

Входить Антоній.

Гетьмане, Брут в полон спіймав ся.

А н т о н і й.

Деж він?

Л ю ц і л і й.

На волі він, Антоніє, на волі.

Скажу тобі я сьміло, що врагови

Живцем не взяти Брута у неволю;
Боги його від сороба заслонять.
Живим, чи мертвим ти його спіткаєш,
Він буде Брутом, вірним собі Брутом.

А н т о н і й.

Ні, се не Брут, приятелі, а тільки
Не менше Брута ваговитий бранець.
Пильнуйте добре, тільки без зневаги.
Таких людей хотів би я зробити
Своїми друзьми, а не ворогами.
Ідть довідайдесь, чи Брут живий ще,
Чи мертвий, і подайте звістку
В намет Октавій, що й як там сталося.

(Виходить)

Сцена пята.

Інша часть поля.

Входять Брут, Дарданій, Кліт, Стратон і Волюмній.

Б р у т.

Сюди, недобитки, бідахи-друзі;
Спочинемо на сій скалі ще трохи.⁹⁰⁾

К л і т.

Статілій зняв у гору смолоскипи,
Та не вертаєть ся назад, гетьмане!
Або його узято, або вбито.

Б р у т.

Сідай лиш, Кліте! Вбито — се й є слово.
Тепер у моді смерть. Ось слухай, Кліте!
(Шепче йому).

К л і т.

Як! я, гетьмане? Ні за що на світі!

Б р у т.

Мовчи-ж!

Кліт.

Я лучче сам себе убив би.

Брут.

Дардане, слухай. (Шепче йому).

Дардан.

Я? таке зробити?

Кліт.

О, мій Дардане!

Дардан.

О мій добрий Кліте!

Кліт.

Чого від тебе Брут хотів, Дардане?

Дардан.

Щоб я убив його. Глянь, він задумавсь.

Кліт.

Сосуд сей благородний так став повен,

Що горе прильло під самі очі.

Брут.

Ходи сюди, Волюмніє, на слово.

Волюмній.

Що скажеш, мій гетьмане?

Брут.

Ось що, Волюмніє. Уже два рази

Дух Цезарів мені в ночі являв ся:

Раз коло Сард, а вдруге сеї ночі

Тут на Філіппівському полі. Знаю,

Мій час настав.

Волюмній.

О, ні, ні, мій гетьмане!

Брут.

Так, так, Волюмніє, я в тому певен.

Ти бачиш сам, як дієть ся на світі.

Нас вороги пригнали к самій кручі... (Гук битви).

Нам лучче ринутись самим у яму,

Ніж ждати, поки нас зіпхнуть до долу.

Волюмніє, ти знаєш, ми ходили

У двох з тобою в школу. Будь же другом,
Подерж меча, я кину ся на нього.

Волюмній.

Не дружнє діло се було-б, гетьмане.

(Битва клекоче все ближе).

Кліт.

Втікай, втікай, гетьмане! та негайно!

Брут.

Прощайте-ж всі. Бувай здоров, Волюмній!

А ти тим часом спав, Стратоне?

Прощай, Стратоне. Земляки, радію

Всім серцем, що як я живу на світі,

Ще ні одні із вас мене не зрадив.

Втерявши день сей, я прославлюсь більше,

Ніж Марк Антоній із своїм Октавом

Ледачою побідою над нами.

Прощайте-ж, земляки: язик бо Брутів

Історію його життя кінчає,

І кости Брутові спочити хочуть,

Попрацювавши для сієї хвилі.

(Боевий галас. За сценою кричать: „Втікай, втікай,
втікай!“).

Кліт.

Втікай, гетьмане! о, втікай бо!

Брут.

Втікайте ви, а я біжу за вами.

(Виходять Кліт, Дарданій і Волюмній).

Прошу тебе, Стратоне, ти не кидай

Свого гетьмана. Я-ж бо знаю

Тебе товаришем шановним, добрим.

Держи-ж мого меча та одверни ся,

Я рину ся на нього. Так, Стратоне?

Стратон.

Дай перше руку, та й прощай, гетьмане!

Брут.

Прощай, Стратоне друже!

Ну, Цезарю, тепер уже спокій ся:
Бо я тебе убив і в половину
Не так охочо, як себе самого.

(Кидаєть ся на свого меча і вмирає).

Боввий галас. Уступування. Входять Октавій, Антоній,
Мессала, Люцілій і їх військо.

О к т а в і й.

Що се за чоловік?

Мессала.

Слуга мого гетьмана. Де, Стратоне,
Твій пан?

С т р а т о н.

На вольній волі, не в кайданах,
Як ти отсе, Мессало.⁹¹⁾ Побідивши
Його, хиба що сплять мертве тіло.
Бо Брута тільки сам він зверг до долу,
І не прославить смерть його нікого.

Л ю ц і л і й.

Так тільки й мусіли найти ви Брута.
Спасибі, Бруте, що моє ти слово
Зробив правдивим.

О к т а в і й.

Я беру до себе
Усіх людей, котрі служили Бруту.
Товаришу, чи ти пійдеш до мене?

С т р а т о н.

Пійду, коли Мессала се дозволить.

О к т а в і й.

Дозволь йому. прошу тебе, Мессало.

Мессала.

Скажи мені, як Брут умер, Стратоне?

С т р а т о н.

Я меч держав, а він на нього кинувсь.

Мессала.

Прійми-ж того, Октавіє, до себе,
Хто дослужив гетьману до оставку⁹²⁾.

Антоній.

Він був найліпший Римлянин між всіми.
Всі конспіранти, всі, окрім Брута
Вбивали Цезаря з в рогування,
А він з одного чесного жадання
Добра своїй землі із ними змовивсь
Жив він прекрасно: бо в ньому змішалось
Всі елементи так, що і природа
Могла, дивуючись йому, сказати:
„Ось чоловік! такий він був у мене“!⁹³⁾

Октавій.

То й честь йому віддаймо по заслужі:
Похоронім його велично й пишно.
Сю ніч лежатиме в моїм наметі,
Як воїн, убраний в заслужену зброю.⁹⁴⁾
Тепер військам, спочивши, веселитись
А ми ходім трофеями ділитись. (Виходять).

ПОЯСНЕННЯ.

1) Плутарх пише, що многі Римляне були невдоволені, коли Цезарь по смерті Помпея і по скінченю домашньої війни справив триумф над Помпеєвими синами, що не були ніякими чужинцями, але римськими горожанами. Та про те Римляне хилили ся перед Цезаревим щастем, наклали пута на свій язык, пересвідчени, що по так довгих бурях пануванє одного чоловіка, се одинока заворука спокійнішого часу.

2) У Плутарха хронологія фактів, а значить і їх мотивованє — инші. Він подає, що коли Цезарь не прийняв подаваної йому Антонієм корони, сенат велів поставити скрізь по місті його стагуні з королівськими диядемами на голові Але трибуни Флявій і Маруль поздирали ті корони, а надто посадили в тюрму тих, що перші витали Цезаря яко короля. Народ утішив ся тим і називав їх Брутами, гідними наслїдниками того давнього Брута, що прогнав королїв із Риму. Але Цезарь так образив ся тим, що велів обох трибунів зкинути з уряту.

3) Люперкальське сьвято (Lupercalia), празник Люперка (вовчого бога), італського божка,

що стереже череди від вовків. В р. 44 перед Хр., себ то в році смерті Цезаря, се свято припало на 14 лютого. „В той день — описує Плутарх — молоді патриції і деякі урядники бігають голі по вулицях і з жарту б'ють шкіряними гарапниками на вулиці всіх тих, хто стоїть їм у дорозі. Деякі жінки, навіть з найвищих родів, павмисно стають на дорозі і наставляють руки, щоб отримати удар, вірячи, що від того зроблять ся плодючими“. Шекспір використав сю вказівку по своїому в драмі, зробивши з обрядового бігання в голім виді звичайну гонитву.

4) Кальпурнія (не Кальфурнія), дочка Пізона, була четвертою жінкою Цезаревою. Про її неплідність ані про її участь у люперкалях у Плутарха нема ніякої згадки.

5) Плутарх оповідає, що Цезарь придивляв ся люперкальським бігам з високої трибуни, сидячи на золотім кріслі, в тріумфальній одежі. Про його забобонність нема згадки.

6) Плутарх подає, що якийсь віщун від довшого часу остерігав Цезаря, щоб стеріг ся мартових ід (дня 15 марта).

7) Кассій був женатий на Брутовій сестрі. Плутарх каже про него, що се був чоловік горячої, запальної вдачі і ненавидів Цезаря більше з приватних причин, прим. за те, що зробив Брута претором скорше, ніж його, — аніж за його змагання до політичного самовладства. З сих причин він і Брута настрочив против Цезаря.

8) Плутарх у своїх життєписах Цезаря і Брута не раз повторяє, що Брут виступив против Цезаря з чистих, ідеальних мотивів і тільки з ненависти до тиранії підніс руку на свого добродія. Бо-ж Цезарь не тільки дарував був йому жите яко сторонникови Помпея, але надто ще обдарував його

високими урядами, зробив своїм приближенням і зумів справді здобути собі його симпатію.

9) Плотарх оповідає, що коли Кассій раз запитав Брута, чи піде на засіданє сенату, де хочуть Цезаря вибрати на короля, Брут відповів: „Ні, радше згину, ніж маю втратити свободу“. Кассій уже від довшого часу приготовлював змову, але не міг приступити до виконання пляну, бо всі змовники заявляли, що підуть на се діло тільки тоді, коли на чолі змови стане Брут. Почувши від Брута такі слова він осьмілив ся і виявив йому обережно свій плян. Брут обняв і поцілував його і потім не говорячи більше вони розійшли ся, щоб поговорити кождий зі своїми приятелями.

10) Оповіданє Кассієве про плаванє Цезаря в Тибрі — Шекспірова видумка. Так само й те, що дальше говорить Кассій про Цезарєву хоробу в Іспанії, основанє лише в маленькій частині на Плотарху, який тільки загально, мимохідь згадує, що Цезарь раз у Іспанії був хорий на пропасницю.

11) По Плотарху був Марк Брут потомком того Юнія Брута, що був головною пружиною прогнаня короля Тарквінія з Риму і якому за се давні Римляне поставили на Капітолї бронзову статую, зобразивши його з голим мечем у руці. Та тільки — додає Плотарх — той давній Брут був жорстокій і строгий, а його потомок лагідний, чесний і з замишуванєм відданий філософії

12) Плотарх говорить, що Цезарь не довіряв сухорлявому Кассієви, але також і Брутові за те, що сей вічно задуманий.

13) Плотарх не згадує про Каску говорячи про конспірацію, а тільки в описі самого вбійства; він додає при тім, що се був малозначний чоловік,

що не мав навіть уряду еділя (поліційного комісара).

14) Се подає Пліутарх, який також у життєписі Антонія підносить, що се був бравий воєвник в рішучій битві против Помпея коло Фарсалиї він провадив ліве крило, — але в приватнім життю розпусний і безхарактерний. Своїми гордощами і потакуванем на Цезареві коронаційні забаги він, сам того не знаючи, дав Цезаревим ворогам справедливу підставу до замордованя Цезаря.

15) Події списані за Пліутархом; представлене парода в сьмішнім і поганим сьвітлі — власний додаток Шекспіра.

16) Про те, що в Цезаря була палуча болюсть, згадує й Пліутарх, але в иньшій місці.

17) Пліутарх присьвятив Цицеронові спеціальний життєпис, де високо підносить його вченість, називає його найіншим бесідником його часу, але при тім додає, що він був зарозумілий і слабохарактерний. Що говорив по грецьки, се згадує Пліутарх також при иньшій нагоді оповідаючи, що Цицерон мав раз видати осуд про промову сина могутного Красса, та боячи ся наразити собі впливового але невченого батька, висловив свій осуд по грецьки.

18) Пліутарх оповідає, що Брутові приятелі з власної охоти підкидали Брутові такі карточки на преторське крісло.

19) Отсе ціле оповіданє Каски про чудеса, які попередили Цезареву смерть, узяте з Пліутарха, хоча там Каска не має з ним нічого спільного; дальша розмова Каски з Кассєм і все, що подає Шекспір про нічну конспірацію — се його видумка.

20) Про Цінну згадує Пліутарх аж по Цезаревій смерті як про одного з конспіраторів,

і то аж при оповіданю, як збунтовані Римляне вбили поета Цінну за те одно, що називав ся Цінна, так як один із Цезаревих убійців.

21) Плутарх оповідає, що Брут за дня перед людьми являв себе спокійним і безжурним; але в ночі дома він раз у раз думав про свою тяжку одвічальність за те, що задля него так багато щирих людей могло потерпіти, і се часто не давало йому заснути.

22) Шекспір значно змінив роль Брута супроти того, що оповідає Плутарх. Бо коли в драмі Брут являєть ся пасивним, так сказати, знярядом у Кассієвій руці і тільки остатньої ночі перед замахом пристає до конспірації, то у Плутарха він належав до неї досить довго і сам звербував для неї кількох своїх приятелів, в тім числі особливо богача Деція Брута, що був паном многих невольників і гляднаторів. Сходни конспіраторів ані в ночі перед убійством, ані в загалі Плутарх не описує.

23) Плутарх підносить, що конспіратори справді не вязали себе присягою, та про те так вірно і твердо стояли в намірі, що навіть лихі волюжби і остороги богів не знаходили у них віри.

24) Сам Плутарх називає Ціцерона боягузом і додає, що з огляду на його слабкий характер конспіратори не втягали його в свою змову.

25) Плутарх згадує вже по замордованю Цезаря, що всі конспіратори були за тим, аби вбити й Антонія. Тільки Брут спротивив ся тому, раз із вродженого благородства, а надто покладаючи надію, що Антоній, яко щирій чоловік і патріот по Цезаревій смерті стане добрим республіканцем.

26) У Плінієвій „Historia naturalis“ VIII, 8 читаємо: одноріг так ворогує зо львом, що де тільки побачить його, то кидаєть ся на него. Лев боячись його страшного рога, ховає ся за дерево; одноріг кидає ся на те дерево з такою силою, що його ріг вбиває ся в дерево і тут його найлекше вбити. Плінієва книга була за Шекспірових часів перекладена на англійську мову Голлендом. (*Із листового комунікату проф. Брандля*).

27) Лігарій по оповіданю Плутарха був першим із тих, котрих Брут сам приєднав до конспірації. Лігарій разом із Брутом був перед тим сторонником Помпея, був потім оскаржений, але Цезарь увільнив його.

28) Плутарх вихваляє Порцію як достойну дочку Катона і переняту його філософією. Вона була сестріницею Брутова і вийшла за него за муж уже яко молода вдова, маючи від першого мужа малого сина.

29) Плутарх оповідає: Порція, бачучи, що її любий муж неспокійний, а притім і нерозумний, сама бритвою затила собі глибоку рану в боці. Коли Брут переляканий прийшов до її ліжка, вона показала йому свою рану на доказ сили свого характеру, що варг довіря і з його боку.

30) Плутарх згадує, що Лігарій, хорий на пропасницю, взиоровів нараз довідавши ся, що плян конспірації має бути зараз виконаний.

31) Все фактичне в тій сцені взято з Плутарха; прибільшено тільки Цезареву певність і неустрашимість, хоча з другого боку зроблено його занадто легковірним супроти Деція Брута.

32) Плутарх оповідає, що на день перед Цезаревою смертю при обіді зайшла була розмова про те, яка смерть найліпша. Цезарь відповів на се питанє: несподівана.

33) У Плотарха тільки один Децій зайшов до Цезаря і намовив його йти на засіданє сенату.

34) Но Плотарху Артемідор був Грек, учитель реторики в Римі; буваючи в різних знатних сім'ях він довідав ся про змову на Цезарево житє і остеріг Цезаря, але за пізно. Текст Артемідорового листа — власність самого Шекспіра.

35) Плотарх оповідає, що фатального дня Брутова жінка була дуже неспокоїна і стрівожена, так що Брутови донесли на засіданє сенату, що вона лежить дома і вмирає. Вона тимчасом збен-тежена, мов няня ходила по вулиці і розпитувала кожного прохожого, чи не чував якої новини, і слала одного післанця за другим до свого мужа.

36) Взято з Плотарха. Сей зазначає зрештою, що памятне засіданє 15 марта відбувало ся не в Капітолі, а в приватнім театрі, збудованім Помпеєм і задля того украшенім статуєю Помпеевою.

37) Сі слова — власність Шекспіра. Плотарх каже тільки, що Цезарь не міг прочитати Артемідорового листа задля великого стиску народа.

38) Про се згадує Плотарх. Очевидно деякі сенатори знали про змову і потурали їй.

39) І се взято з Плотарха.

40) Брат Метелля Цімбра був вигнаний із Риму також як прихильник Помпеїв.

41) Плотарх оповідає, що коли змовники обступили Цезаря, сей зразу короткими але рішучими словами просив їх, щоб не докучали йому; колиж вони почали тиснути ся до него чим раз більше, він пробував силою розштовхати їх. Тоді Метеллюс ухонив обома руками Цезарів плащ і клячучи накинув собі його на плечі, а Каска, що стояв за ним, перший добув кинджала і шпигнув Цезаря в плече, але не зранив його сильно. В Це-

заревій промові у Шекспіра було первісно в тім місці троха вище не зовсім щастиве реченє: „Цезарь не чинить ніколи неправли, хиба по справедливій причині“. Сучасний Шекспірови і його друг Бен Джонзон кілька разів піднімав на сьміх сей невдалий афоризм, і Шекспір очевидно поправив його.

42) Як сказано, Каска легко зранив Цезаря в плече. Цезарь обернувся і вхопив його за руки, та тут на него кинулись інші змовники.

43) „І ти, мій Бруте?“ Шекспір подає ті слова по латині: „Et tu Brute!“ хоча у Плотарха тих слів нема. Очевидно Шекспір знав їх ще зі своєї шкільної лави. Плотарх оповідає, що побачивши меч у Брутовій руці Цезарь випустив Касцині руки, заслонив лице плащем і дав себе спокійно колоти змовникам. Ті в поспіху і натовпі поранили одні одних, так що всі були позакривавлювані.

44) Плотарх оповідає, що коли вбито Цезаря, Брут виступив наперед сенату і хотів промовити до перемолошених сенаторів, але вони порозбігалися всі.

45) Сцена миття рук у Цезаревій крові — видумка самого Шекспіра, очевидно виконане того спу, про який перед тим (стор. 43) оповідає Цезарь. Плотарх оповідає тільки, що Брут і його товариші з кровавими мечами в руках пішли вулицями просто до Капітоля, заявляючи Римлянам, що тепер вони вільні і визнаючи їх, щоб уживали своєї свободи.

46) Тільки в тім місці Плотарх згадує, що всі змовники були за тим, що треба вбити Антонія, а тільки Брут уперся при тім, щоб дарувати йому життя.

47) Антоній був тоді конзулом. Плутарх подає, що почувши про Цезареву смерть він зразу був дуже перелякався і надів на себе невольницьку одежу. Але бачучи, що змовники не вбивають нікого більше, він осмілювався, поставив другого дня в сенаті внесок на уділене загальної амністії, дав свого сина як за поруку на те, що не буде замишляти нічого против республіки і запросив навіть Кассія до себе на обід, удаючи великого прихильника.

48) Плутарх оповідає, що сенат ухвалив похвалу Антонієви за те, що своїм згідливим поступуванем супроти змовників занобіг домашній війні.

49) Мотив щирої і великої привязи до Цезаря у Антонія зробив сам Шекспір пружиною його дальших поступків; у Плутарха справа виглядає зовсім инакше.

50) В Брутовім життєписі оповідає Плутарх, що другого дня по Цезаревій смерті Антоній виступив у сенаті з внеском, щоб Цезареве тіло похоронити з почестями і прилюдно відчитати його остатній заповіт і тим утихомирити народ. Кассій промовляв сильно против сего внеска, але Брут згодився з ним. „І се — додає Плутарх — була його друга помилка“ після тої першої, що він не пристав на замордоване Антонія.

51) В оригіналі „With Até by his sid“ — з Атою при боці. Ате, грецьке божество смерті і руїни, зовсім не тотожне з Гекатою, владницею нічних демонів і чарів. Плутарх поясняє поступуванє Антонія зовсім не такою глибокою привязню до Цезаря, як Шекспір, а тільки амбіцією, яка підшпеннула йому думку — усунути Брута і стати самому на його місці.

52) По Плотарху Цезарева смерть застала Октавія в Аполлонії. Октавій з власної охоти прибув до Риму, щоб яко Цезарів братанок обняти спадщину по нім. Сцена зі слугою і згадка про Цезарів лист — помисл самого Шекспіра.

53) По Плотарху Антоній зразу маловажив Октавія і навіть глядів на него кривим оком, так що Октавій паперекір Антонію, завдяки Ціцерону одержав від сенату невеличку посаду.

54) Ростра — мовниця прикрашена металевими дзьобами ворожих кораблів, здобутих Римлянами в першій їх морській битві з Картагенцями.

55) Плотарх знає про таку Брутову промову зараз по замордованню Цезаря. Зразу промовляв Брут на Капitolі, щоб утишити збунтований народ. Вислухавши його, всі гукнули, що змовники зробили добре і не мають чого боятися. Годі Брут і його товариші зійшли з Капitolя і окружені масою народа пішли на форум, де Брут промовляв другий раз. „Хоча його слухачі — додає Плотарх — склалися з ріжнородної голоти, то все таки вчашок змовників наповняв їх соромом“. Брута вони вислухали мовчки, але коли потім Ціва почав пристрасно оскаржувати Цезаря, вони з лайкою кинулись на него. Текст Брутової промови в драмі — витвір самого Шекспіра; йогож помислом є також характеристика поволження римської юрби в часі всієї сцени.

56) Як сказано вище, по Плотарху Брутову промову на форум вислухали Римляне мовчки.

57) Шекспірова видумка. По Плотарху Антоній промовляв над Цезаревим тілом аж другого дня по вбійстві, за ухвалою сенату.

58) В життєписі Антонія Плотарх оновідає: „Коли принесли Цезарево тіло на площу, де мали палити його, то Антоній виголосив по старому

обичаю врочысту похоронну промову. Бачучи прихильний настрій народа, він підмішав жалоби, розворушив людей вимальовуючи Цезареву доброту, ро-вернув перед зібраними Цезареву кроваву одержу, що в мвогих міснях була полїправлена мечамн, про-клинав убійців і довів народ до такої лютости, що кинув ся на склени і прилавки на торговниці і по-ломавши їх, спалив тіло на них, а потім грозив головнями з Цезаревого костра позапалювати доми його воївців, так що ті заздалегідь мусїли втікати". На основї цих вказівок скомпонував Шекспїр Антонїєву промову в драмі.

59) За Пљутархом.

60) По Пљутарху Цезарїв зановїт відчитано народови ще перед похороном, незалежно від Антонїєвої промови.

61) За Пљутархом.

62) Епізод із бїдолашним Цїнною поетом, що згиб у тїм заколотї за те тїлько, що називав ся Цїнна, взятий із Пљутарха.

63) Пљутарх оповїдає: сенат переконавши ся, що Антонїї навмисно викликає заколоти в Римї, прогнав його з міста. Антонїї навєрбував купу вїйська, але сенатське вїйсько побило його. Тодї його приятель Лепїд віддав йому під коменду за-альнейські легїони. Тепер прилучив ся до них і Октавій, у якого також зродила ся думка стати на місці Цезаря і який переконав ся, що Цїцерон і сенат дбають тїлько про те, щоб піддержати республіку. Всї ті посереднї огнива акції Шекспїр пропустив у драмі.

64) Пљутарх оповїдає, що перший з'їзд тріум-вїрів відбув ся на островї ріки. З рязу вони не могли погодити ся на проскрипційну лісту, бо кождий хотїв звївечити своїх ворогів, а охоронити своїх приятелїв. Але конець кінців вони згодились

на те, щоб знехтувати всі звязки свояцтва й приязни. Антоній віддав на поталу Люція Цезаря, свого вуйка, а Октавій Ціцерона, якому завдячував початок своєї кар'єри.

65) Про се у Плутарха нема ніякої згадки.

66) Характеристика Лепіда в переважній частині — копія Шекспірів. Плутарх згадує тільки, що Антоній наперекір Лепідові нахилив Лепідові легіони до послуху собі, та Лепідові він і потім оказував усякі чемности і називав його батьком.

67) Натяк на назву Лепіда: *Iepidus*-заяць.

68) Брут і Кассій зустріли ся в місті Сардесі в Малій Азії. Плутарх оповідає, що вони поперед усього замкнули ся в окремії кімнаті і там між собою провадили завзяту сварку, роблячи один одному різні докори.

69) Про Люцілія згадує Плутарх тільки при кінці Брутового життєпису, оповідаючи, як він дав себе взяти в неволю, щоб уможливити втеку Брутові.

70) По Плутарху справа з Люцієм Пеллою була аж другого дня по стрічці Брута з Кассієм у Сардесі. Наслідком жалоби Сардянців Брут оголосив хабарника претора Пеллу нечесним (*infamis*), а Кассій невдоволений був сим присудом, уважаючи його занадто острим.

71) Плутарх малює Кассія захланним на гроші і подає, що з острова Родоса він злупив усе золото й срібло, а надто вимутив ще на горожанах 500 талаптів (звичайно пів мільона р.) грішми, коли тимчасом Брут із цілої провінції Лікії стягнув ледво 150 талаптів контрибуції.

72) Згадка про Цезаря в Брутовій розмові з Кассієм знаходять ся й у Плутарха.

73) Плутарх подає, що Брут був іще молодий чоловік і не дуже великий знавець людий.

Доховані до нашого часу статуї показують його мужем 40—45 літнім.

74) Сценка з поетом — тільки в частині Шекспірів концерт. Пліутарх оповідає, що Брут і Кассій, замкнувши ся в окремії сьвітлиці, зразу робили один одному гіркі докори, сварили ся голосно, а потім розплакались. Годі давнійший приятель Катонів, Марк Феоній, чоловік поважний, але гуморист, достукав ся до них і почав так комічно деклямувати їм Несторову промову з Гомерової Іліади (упізнане до згоди), що Кассій розсьміяв ся. Правда, Брут випхнув непрошеного гостя за двері, але лід був уже проломаний, і оба воєводи поєднали ся і засіли до вечері, при якій ішли по частині веселі, по частині філософічні розмови.

75) Передчасну смерть Поїції (вона вмерла від якоїсь хвороби) вчасно вже прикрашила республіканська легенда символічним героїзмом, боїм то вона сама заподіяла собі смерть, ковтаючи розпалене вугля. Це очевидно не що інше, як символічне представлення римської республіки, що вмирає від внутрішньої пожежі. Пліутарх застав уже сю легенду готовою.

76) Сю нараду Пліутарх описує вже при Філіппі і подає, що Кассій був противний рішучій битві тому, бо він і Брут, хоча багатші на гроші, але бідніші на людей. Натомість Брут бажав як найшвидше довести до рішущого: або вернути Римови давню свободу, або згинуть і самому, тим більше, що бачив, як із його війська день за днем утікали воєводи до табору тріумфірів.

77) Пліутарх оповідає: Брут мав звичай по вечері трохи проспати ся, потім полагоджувати важні воєнні справи, а над раном читати книжку. Одної ночі, заким мав переправити ся з Азії до Європи, сидів він у своїм наметі дуже ціно в задумі

при маленькій свічці. Нараз появилася перед ним дивна, величезна людська стать і зближала ся до него не говорячи ані слова. Брут запитав: „Чи ти бог, чи чоловік? Чого потребуєш?“ На се відповіла поява: „Я твій злий дух, Бруте; коло міста Філіппі ти побачиш мене знов“. На се Брут без перестрашу мовив: „Добре; значить, побачу тебе ще раз“. Звільна щезла поява, якої крім Брута не бачив ані не чув ніхто. Що се був дух Цезаря, се додаток Шекспірів.

78) Плітарх оповідає, що Октавієві вояки не падіяли ся так швидко битви; вони були заняті копанєм ровів, коли нараз уся Брутова сила вдарила на Октавіїв табор і розбіла його. Вся дальша сцена до стор. 100, се-то розмова Антонія і Октавія з Брутом і Кассієм перед битвою — Шекспірова видумка.

79) У Плітарха подібна заміна місць відбуває ся між Брутом і Кассієм. Шекспір покористував ся сим патяком, щоб показати, як молодий Октавій звільна забрав перевагу над Антонієм і таким робом підготувати його роль у дальшій драмі „Антоній і Клеопатра“.

80) У Плітарха нема згадки про сю розмову.

81) Гібля, містечко у стін Етпи на Сицилії, славилось своїми пасіками і запахущим медом. Шекспір міг дізнатись про него з Вергілієвих Екльог I, 54.

82) Се оповіданє майже живцем виняте з Плітарха.

83) І Плітарх згадує про те, що Брут осуджував Катона за самовбійство і держав ся стоїцкої філософії, але додає, що при кінці він змінив свій погляд і заявив Кассієви: „В разі

погрому я добровільно вступаю ся з сего нужденного сьвіта. Своє жите я віддав рідному краєви ще в часі березольних ід і за те буду жити в иньшій, кращій сьвіті“.

84) У Плутарха навпаки сказано, що головною причиною погрому республіканців було те, що Брут, побивши праве, Октавієве крило ворожої армії, був певний, що й Кассій мусів побідити і занедбав вислати йому поміч.

85) Із Плутарха взято тільки головну основу сеї сцени: що Кассій через помилку, не дождавшись Тітінія, велів Піндарови вбити себе і що Піндар убивши його втік. Згадка про те, що Кассій згіб від того самого меча, яким убив Цезаря — Шекспірова власність.

86) І тут із Плутарха взято тільки факт, що Тітіній убив себе при Кассієвім трупі.

87) Тассос, місточко недалеко Філіппі.

88) Взято з Плутарха.

89) Взято також із Плутарха.

90) Плутарх оповідає, що другого дня по смерті Кассія Брут пробував ще боронити ся, але вояки нарешті відмовили йому послуху. Тоді він обернув ся до одного з них. Кліта, просячи, щоб сей убив його. Кліт замісь відповіді заплакав. Також Дарданій, Волюмвій і ще деякі не хотіли зробити сего. Про смерть Брутову Плутарх подає дві версії. По одній Стратон держав меча і Брут кинув ся на него, а по другій Брут і Стратон повкопували свої мечі рукоятями в землю і кинувшись на них згибли оба поруч себе. Шекспір покористував ся першою версією.

91) По Плутарху Мессала по Брутовій смерті здобув собі приятель у Октавія.

92) Плутарх оповідає, що Мессала плачучи привів Стратона до Октавія і сказав: „Глянь, Цезаре, се той чоловік, що зробив мойому Брутові остатню прислугу“. Октавій після сего прийняв його до себе в службу і мав із него вірного слугу.

93) У Плутарха нема ніякої Антонієвої промови про Брута, а тільки сказано, що Антоній велів з військовою парадом відвезти Брутове тіло і відіати його матери, щоб похоронила його. Шекспір для отсеї промови покористував ся власними увагами Плутарховими про Брута.

94) Плутарх додає, що Октавій дозволив на те, щоб у Медіолянї лишила ся бронзова статуя, поставлена там на честь Брутові.

О п о в і с т к а .

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки :

I. В белетристичній серії :

Ціна в короновій вал.

1. Стефан Ковалів. Дезертир і иньші оповіданя	1·60	к.
2. Іван Франко. Поєми.	1·60	”
3. Ольга Кобилянська. Покора і иньші оповід.	1·40	”
4. Ію де Мопасан. Дика пані і иньші оповіданя	1·30	”
5. Іван Франко. Полуїка і иньші бориславські оповіданя	1·40	”
6. Наталія Кобринська. Дух часу і иньші оповід.	1·60	”
7. Кнут Гамсун. Голод, роман.	2·20	”
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1·60	”
9. Стефан Ковалів. Громадські промисловці. .	1·60	”
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський	1·80	”
11. Генрик Понтопшідан Із Хат. Оповіданя .	1·40	”
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповіданя. . . .	1·20	”
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1·60	”
14. Михайло Коцюбинський. В путях шайтана. Оповіданя	1·60	”
15. Уїлліям Шекспір. Приборкана гоструха .	1·40	”
16. Панас Мирний. Лихі люди	1·40	”
17. Короленко. Судний день	1·20	”
18. У. Шекспір. Макбет	1·60	”
19. К. Іуцков Уріель Акоста	1·40	”
20. У. Шекспір. Коріолян	1·80	”
21. Михайло Яцків. В царстві сатани	1·60	”
22. Панас Мирний. Морозенко	0 90	”

23	Лесь Мартович. Нечитальник.	1·60	к.
24.	Михайло Коцюбинський. По людському .	2·00	»
25	В. Оркан. Скапавий світ.	1·00	»
26.	Василь Стефаник. Дорога	1·60	»

Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій, науковій серві, „Національній Бібліотеці“ вийшли :

1. Кароль Кавцкі, Народність і її початки. Ціна книжки 60 сот.
2. Фр. Енгельс: Людвік Фаєрбах. Переклад Будового. Ціна 50 сот.
3. Фр. Енгельс: Початки родини приватної власности і держави. Ціна 1 кор. 50 сот.

Брошур другої серві не опрацьовуєть ся.

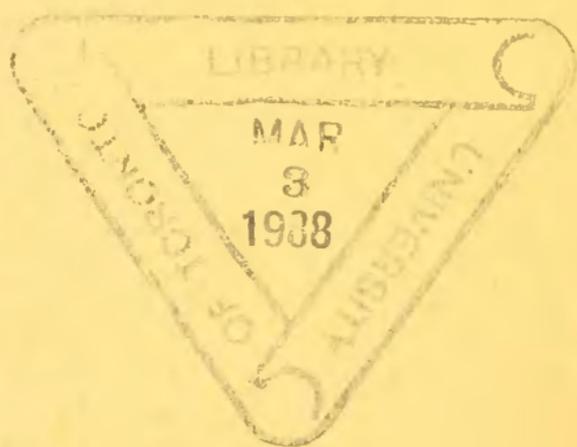
У третій серві „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли :

1. М. Грушевський, Хмельницький і Хмельниччина. Ціна 20 сот.
2. Курцій Руф, Фільотас. Ціна 20 сот.

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PR
2795
S762J85
1900
c.1
ROBA

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 12 14 05 06 008 7